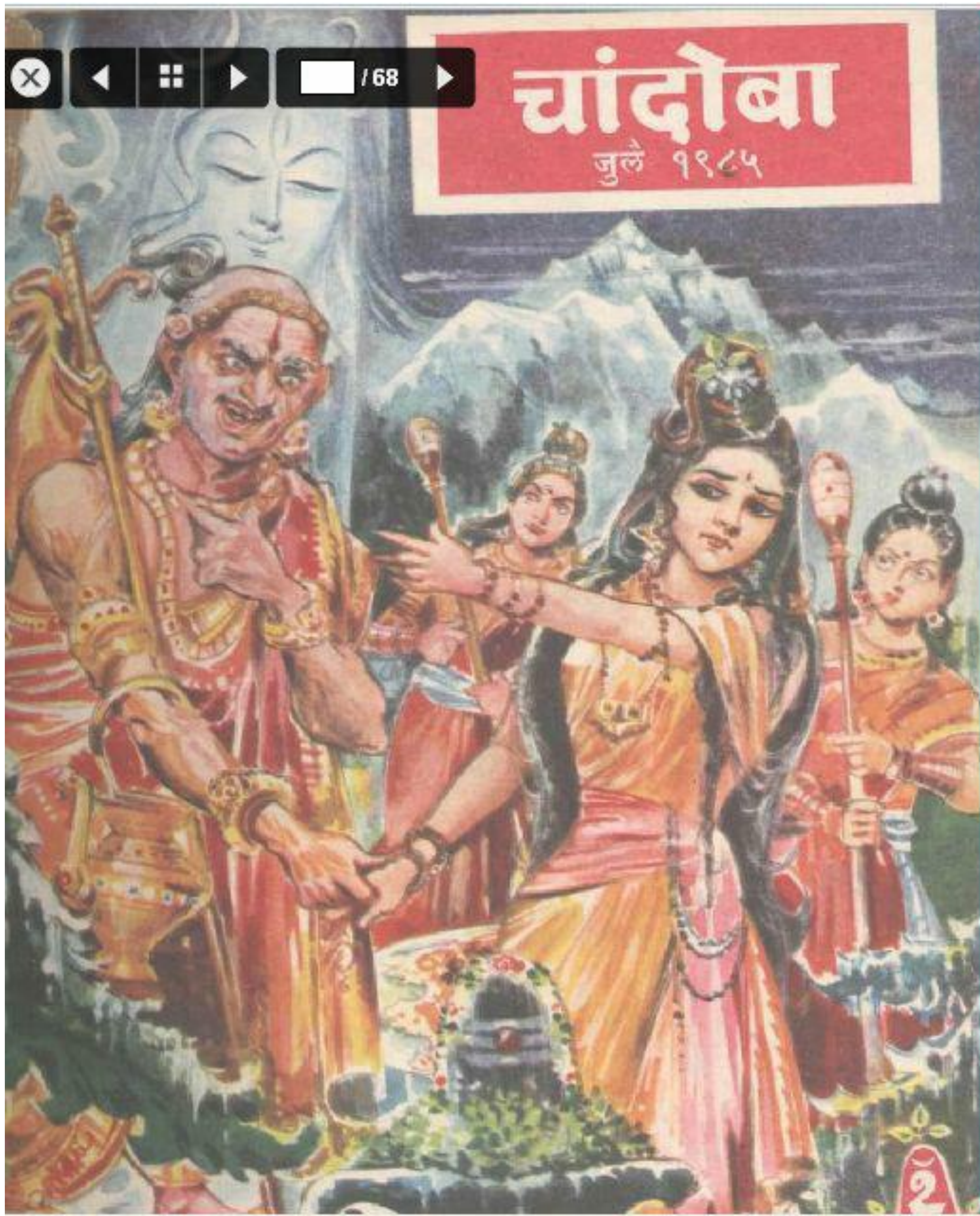

चांदोबा
जुलै १९८५

चांदोबातील नवलाई

उंच हत्ती

"भारत वन्य प्राणि संशोधन" यांची बातमी आहे की, खाटमंड पासून पाच किलो मिटर लांब दक्षिण-पश्चिम दिशेला एका शुक्लापांचच्या प्राणि संग्रहालयात जगातील सर्वात उंच हत्ती ठेवला आहे.

बोलणाऱ्या मासळ्या

स्वीडन येथे संशोधन करणाऱ्या एका व्यक्तिने माशांच्या बाबतीत दहा वर्षे खूप अभ्यास केला व असा शोध लावला की, मासे सुद्धा एक प्रकारचे लहान लहान आवाज काढून एकमेकांशी गप्पा गोष्टी करतात.

वृद्धांची भूमि

सोव्हिएट रुसच्या अजर बैजानमध्ये शंभर वर्षे वयापेक्षा जास्त वय असणारे एकंदर १५०० लोक आहेत. त्यात श्रीमती अल्लाखिया रीवा नावाच्या म्हातारीचे वय १५२ वर्षे आहे. ह्या वयात सुद्धा ती घरातील सर्व कामे करते त्याच बरोबर चादरी विणण्याचे सुद्धा. तिची मुलगी १०४ वर्षांची आहे तिचे आरोग्य सुद्धा चांगले आहे.

तुम्हांला माहीत आहे का?

१. पदार्थविज्ञान शास्त्रांत दोन वेळा नोबेल पुरस्कार प्राप्त करणारी व्यक्ति कोण?
२. रसायन शास्त्रांत दोन वेळा नोबेल पुरस्कार प्राप्त करणारी व्यक्ति कोण?
३. सोव्हिएट रुस कडून प्रथम नोबेल पुरस्कार मिळविणारी व्यक्ति कोण?
४. 'मॉलिक्युल' नावाचा शब्द शोधून काढणारा वैज्ञानिक कोण होता?
५. माईकेल फेरडे जेव्हां "रॉयल सोसायटीचा' सदस्य निवडला गेला तेव्हां त्याचा विरोधी व्यक्ति कोण?

[उत्तरे पान ६४ वर पहावीत]

सन्मानाची योग्यता

प्रताप कोणत्याही कलेत निपुण नव्हता. तरीही तो अनेक कलाकारांना बोलावून त्यांच्या कलांचे प्रदर्शन करवीत असे. त्यापासून जो पैसा मिळे. त्यातून आपला वाटा काढून घेत असे.

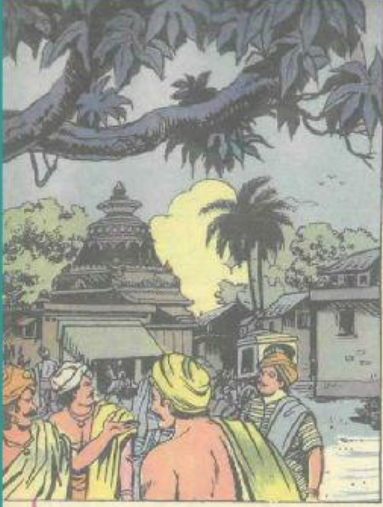
एकदा प्रताप एका गायकाला बरोबर घेऊन चंदनपुरला गेला. तेथे त्याच्या गाण्याच्या कार्यक्रमामध्ये त्यांना बराच पैसा मिळाला. त्यांचा समारोह संपताच त्या गावचा शीतला प्रसाद नावाच्या माणसाने त्यांना बोलावणे धाडले. शीतला प्रसादनी गायकाला व प्रतापला सुवर्णपदक दिले. आणि असे अद्भुत व सुंदर गाणे ऐकवले की, असे सुंदर गाणे म्हणणाऱ्याची ओळख करून दिल्या बद्दल प्रतापचे आभार मानले व म्हणाला—"मी तुमची हीच सेवा करू शकतो."

प्रतापने आश्चर्याने विचारले—"आम्ही दोघे केवळ आपले पोट भरण्याकरीता हे काम करीत आहोत. ह्यात आमचे अभिनंदन करण्यासारखे काय आहे?"

फक्त पोट भरण्याकरीताच तुम्ही कलेचे प्रदर्शन करता तेव्हां कलेचे महत्व तर कमी होत नाही. परंतु अशा कलाकाराचा सन्मान करण्याचे सौभाग्य तर मला प्राप्त होते नां!

ह्यानंतर प्रताप कोणत्याही कलाकाराचे कलेचे प्रदर्शन करण्या करीता त्याला चंदनपुरला घेऊन जाऊ लागला. अशा प्रकारे शिल्पकार चित्रकार कवी व मल्लयोद्धा ह्यांनी चंदनपुरला आपल्या विद्याचे प्रदर्शन करून सुवर्णपदक प्राप्त केले.

प्रतापच्या मनात शीतला प्रसादच्या ह्या व्यवहारा बाबत शंका उत्पन्न झाली. तो अनेक गांवी गेला. परंतु शीतला प्रसाद सारखा कलाकारांचा सन्मान करणारा त्याला कोणीही दिसला नाही.

प्रतापनी शीतलाप्रसादची ओळख करून घेण्याचे ठरविले. त्याने विचार केला व ह्याबाबतीत चंदनपुरच्या पाटलांची मदत व भेट घेतली.

"तुम्ही शीतला प्रसादला एवढे महत्व कां देता? तो एक नंबरचा घमेंडी आहे. त्यामुळे आम्ही त्याला तुमच्यापासून दूर ठेवण्याचा नेहमी प्रयत्न करीत होतो! पाटील त्याला म्हणाला.

पाटलाच्या बोलण्यांवर प्रतापचा विश्वास बसला नाही. कोणत्याही कलाकाराच्या कलेचा सन्मान करणारी व्यक्ति घमेंडी व अहंकारी कशी होऊ शकेल? प्रतापने विचार केला की, बहुदा पाटील शीतला प्रसाद विषयी असंतुष्ट असेल. त्यामुळे त्याचे त्याच्या विषयी तसे मत पडले असावे. म्हणून त्यांने गावातील इतर प्रतिष्ठीत लोकांकडे चौकशी केली तेव्हां सर्वजणांनी पाटलाचे म्हणणेच बरोबर आहे असे सांगितले.

काहीही झाले तरी कोणी व्यक्ति जर श्रेष्ठ ठरवला गेला तर इतर जण त्याची नेहमी ईर्ष्यांच करू लागतात. असा विचार करून एकदा स्वतः प्रतापच शीतला प्रसादला भेटावयास गेला. शीतला प्रसादने त्याचे स्वागत करीत त्याचे येण्याचे कारण विचारले.

प्रतापने विनम्रतापूर्वक म्हटले–"मी आजपर्यंत तुमच्या सारखी आदरणीय व उदार व्यक्ति पाहीली नाही माझ्यामनामध्ये एक शंका येते की, इतक्या कलांमध्ये अभिरुची असलेले तुम्ही कोणत्याही कलांचा अभ्यास कां केला नाहीत?"

शीतला प्रसादनीं शांतपणे विचारले– "तुम्हांला कोणी सांगितले की, मी कोणत्याही कलांचा अभ्यास केला नाही म्हणून?" प्रताप म्हणाला–"कोणताही उत्तम कलाकार आपल्या कलेचे प्रदंशन केल्या शिवाय राहूच शकत नाही.

कलांविषयी अभिरुची असण्याकरीता कोमल रसभरीत मन असावे लागते. परंतु आजकाल अशा लोकांची संख्या असतच नाही. तेव्हां चला माझ्या कलेच्या निपुणते विषयी आपणच खात्री करून घ्या. असे म्हणत शीतला प्रसादने त्याला एका खोलीत नेले.

तेथे शितला प्रसादने स्वतःने तयार केलेले शिल्पीकाम व इतर कामांचे चित्राचे नमुने ठेवलेले होते ते पाहून प्रताप क्षणभर आवाक होऊन गेला.

जेव्हां दोघे खोलीतून बाहेर पडले तेव्हां शीतलाप्रसादने प्रतापला म्हटले–"माझ्या मनात् गाणं गायची इच्छा उत्पन्न झाली आहे." असे म्हणून त्याने एक गाणे म्हटले.

त्याच्या त्या विलक्षणू अद्भूत संगीत लहरी ऐकून प्रताप तन्मय होऊन डोलू लागला. थोडयावेळाने जेव्हां शीतलाप्रसादने आपले गाणे थांबवले तेव्हां प्रताप म्हणाला–"महानुभाव, मी अत्यंत भाग्यवान आहे. कारण तुमच्या सारख्याचे मधुर गाणे ऐकण्याची संधी मला लाभली.

ह्यावर शितलाप्रसाद हसत म्हणाले– "मी माझ्या सोळाव्या वर्षापर्यंत ह्या सर्व कलांचा अभ्यास पूर्ण केला. आमच्या घराच्या पाठीमागे एक मोठी बाग आहे. तेथील निसर्गच माझे श्रोता व प्रेक्षक आहेत. तेथेच मी माझ्या कलेचे प्रदर्शन-करतो. मी कविता लिहीतो. मला युद्धकलेची पूर्ण माहीती आहे. खरे सांगावयाचे तर मी

चौसष्ट कलेंचा पूर्ण अभ्यास केला आहे." शीतला प्रसादने सांगितले.

"आपण अत्यंत महान आहात! आपल्या मोठेपणाची किर्ती सर्वत्र दुमदुमली पाहीजे. मी तुम्हांला राजधानीच्या गांवी घेऊन जातो. तेथे राजा समोर आपल्या कलेचे प्रदेशत करवितो. तेव्हां राजा स्वतः आपल्या कलेचा सन्मान करतील" प्रतापने सांगितले.

"मी अन्य माणसांसमोर माझ्या कलेचे प्रदंशन करीत नाही. माझा सन्मान करणारी योग्य व्यक्ति अजुन ह्या जगात जन्मली नाही. तो पर्यंत मी कोणाचाही सन्मानाचा स्विकार करणार नाही." शीतला प्रसाद म्हणाला.

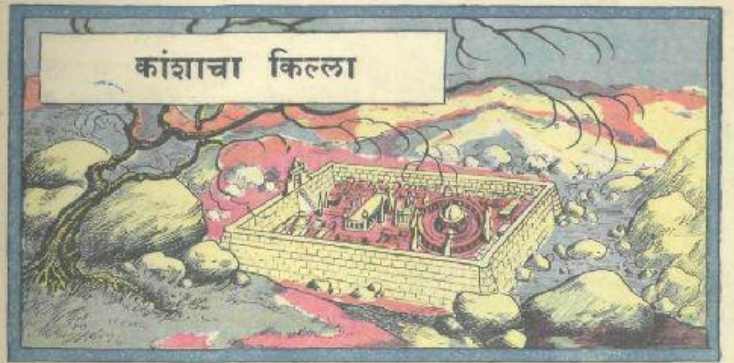
ह्या गोष्टी ऐकून प्रताप आश्चर्यचकित झाला व म्हणू लागला–"तुम्ही तर अनेक कलाकांराचा सन्मान केलात. तेव्हां त्या कलाकारांपैकी कोणी तरी आपली योग्यता जाण्याचा प्रयत्न केला कां? अशा प्रकारे जर कां कोणी आपला सन्मान करू इच्छित असला तर त्याची योग्यता ठरवणे हे अन्यायाला धरून नाही कां!

शीतलाप्रसाद मंदहास्य करीत म्हणाला–"मी सर्वप्रकारच्या कलाकारांचा सन्मान करण्याची योग्यता राखतो. परंतु माझा सन्मान करण्याची योग्यता कोणी करीत नाहीत. "येथेच शेजार गांवी एक वामनमूर्ति नावाचे वीणा पंडीत आलेले आहेत. मी त्याचे स्वागत करून सन्मान करणार आहे. तुम्ही सुद्धा माझ्याबरोबर चलणार असलात तर चला."

शीतलाप्रसादच्या बरोबर प्रताप सुद्धा त्या वीणा पंडीताला भेटावयास गेला, तेथे शीतला प्रसादचे बोलणें ऐकून त्याने त्याला नखशिखांत पाहिले व विस्मयाने म्हटले–"वाह् काय आपण माझा सन्मान करणार? ही तर आश्चर्याचीच गोष्ट आहे संगीत कलांमध्ये...? त्यातून वीणवादना विषयी आपल्याला काय माहीत आहे. आणि माझा सन्मान करण्याची आपली योग्यता तरी आहे कां?"

शीतलाप्रसाद क्षणभर दिगमुढ झाला व तेथून मान खाली घालून जावू लागला. प्रतापनें सुद्धा त्याचेच अनुकरण केले. रस्त्याने जाताना प्रताप शीतलाप्रसादनां म्हणाला–मी असे सांगू शकत नाही की, आंपल्या सारख्या एका व्यक्तिचे दर्शन होणे माझ्यासारख्याला सौभाग्यच आहे कां दुर्भाग्य, परंतु एक गोष्ट स्पष्ट आहे. की आपण कितीका असाधारण प्रतिभा राखणारे असलात तरी आपल्या घमेंडीमुळे व अहंकारी स्वभावाने आपण दुसऱ्यांचा सन्मान मनापासून ठेवत नाहीत. अशा तऱ्हेने तुमचा सन्मान कोणी करावा हे मानणे म्हणजे मुर्खपणा आहे! असे म्हणून तो तेथून निघून गेला.

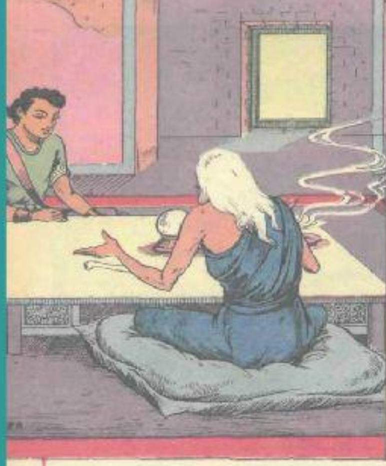

[७]

[चंद्रवर्मा नदीच्या प्रवाहात वहांत कोणत्यातरी किनाऱ्याला येऊन पडला. थोड्यावेळाने त्याला शुद्धी आली व तो उठून चालू लागला. त्याला तेथील झाडांच्या फांद्या हांका मारीत असल्याचा भास झाला. त्यानंतर तो कापालिनी नावाच्या चेटकीणीच्या घरात पोहोचला. तेथे त्याला जादूने वीरपुरची स्थिती व सेनापती धीरमल्ल दृष्टीस पडले...]

कापालिनीने चंद्रवर्माच्या खांद्यावर थोपटत धीर देत म्हटले–"बाळ, चंद्रवर्मा घावरून जाऊ नकोस. सकटेंही नेहमीच येत नाहीत. तू पुन्हां तुझे राज्य जिंकू शकतोस पण तू जर दिलेल्या वचनाला जागलास व मला मदत केलीस तरच मी पण तुला सर्वप्रकाराने सहाय्य करण्यास तयार होईन."

कापालिनीच्या बोलण्याने चंद्रवर्माला मनांतून कोणतीच उत्साहाची प्रेरणा मिळाली नाही, कारण शंभर मैल अतंरावर रहात असलेल्या शंखू नावाच्या मांत्रिकाच्या घरात प्रवेश करून त्याला कापालिनी करीता कोणती तरी अनमोल वस्तु आणावयाची होती. त्या सर्व प्रयत्नात आपण परत जिवत परत आलो तरच कापालिनी आपल्या कामात

आपल्याला मदत करणार आणि ह्या कामी आपल्याला मरण आले तर मग....

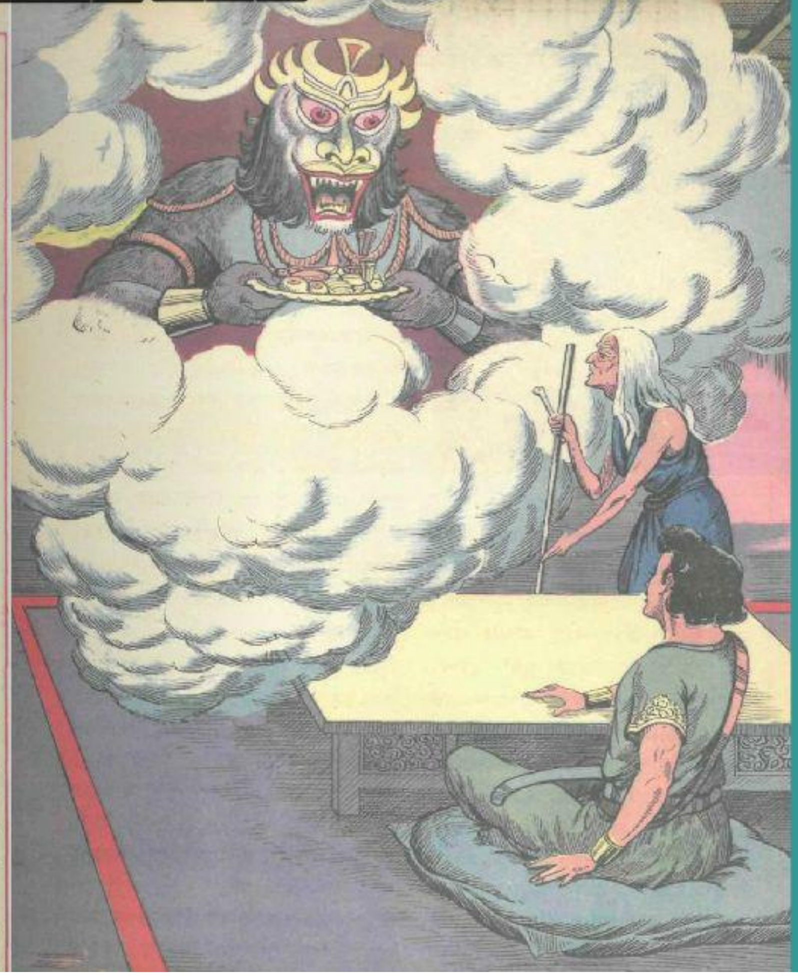
चंद्रवर्माच्या मनांतील विचार जाणून कापालिनीने दिर्घ श्वास घेतला आणि परत हसत त्याला म्हणाली–"बाळा, चंद्रवर्मा तुझ्या मनांतली गोष्ट मी जाणली. तुला ह्याक्षणाला जरी तुझ्या नगरात जावयाचे असले तरी तू निर्धास्तपणे जाऊ शकतोस. मी तुला कोणत्याही प्रकाराने अडवणार नाही. मी तुला आश्वासन देत की ह्या जंगलातील कालनाग व झाडे-मुळे तुला कोणताही त्रास देणार नाहीत मग तर ठीक आहे नां!"

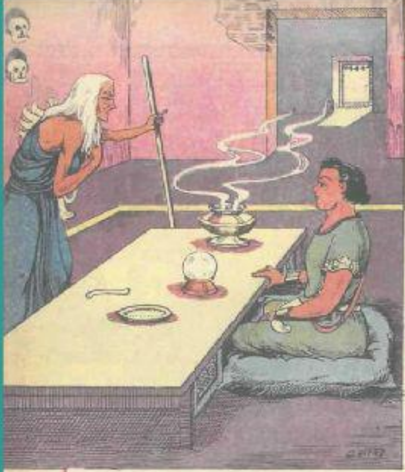
हे ऐकून तो कापालिनीच्या येथून निर्धास्त पणे जाऊ शकत होता परंतु चंद्रवर्मा परत काळजीने ग्रासून गेला. की, जरी हिच्या तावडीतून सुटका झाली तरी जाणार कुठे. ह्या स्थितित जंगल-पहाडात एकटे भटकण्याशिवाय दूसरे काय करणे शक्य आहे. त्याच्या वडिलांचा तर स्वर्गवास झाला होता. आणि दुसरे त्याचे राज्य शत्रूसैन्याच्या ताब्यात होते. विश्वासपात्र सुबाहुचा तर ठाव-ठिकाणा लागत नव्हता त्याचा नाईलाज झाला.

"कापालिनी, मी माझी सारी शक्ति खर्ची घालून तुझ्या मदतीकरीता प्रयत्न करीन! सांग, शंखू नावाच्या मांत्रिकाच्या घरातून मला कोणती वस्तू आणावयाची आहे?" चंद्रवर्मा थोड्या उत्साहाने तिला म्हणाला.

चंद्रवर्माचा हा निर्णय ऐकताच कापालिनीचा चेहरा आनंदाने उजळला. ती ताडकन् पलंगावरून उठली व एक जादूची कांडी हातात घेऊन तिने दरवाजापाशी उभ्या असलेल्या लाकडी बाहुलीवर जोरात प्रहार करून म्हणाली–"भैरवा! माझ्या घरी पाहुणा आला आहे. तू तावडतोब जेवण तयार कर."

दुसऱ्याक्षणात 'हुंम् हुंम्' असा आवाज करीत एक प्रंचड आकाराचा विशालकाय

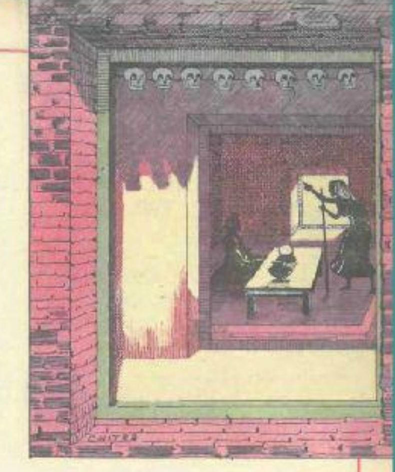
माणूस समोर उभा राहीला आणि दोन्ही हातात सोन्याच्या थाळ्यांमधून मिष्टान्न फळफळावळे वगैरे घेऊन येत म्हणाला हे घ्या तुमचे जेवण असे म्हणत त्यानें त्या थाळ्या चंद्रवर्माच्या समोर ठेवल्या.

चंद्रवर्मा भुकेने कासाविसच झाला होता तो त्या खाण्यावर तुटून पडला ते पाहून एका बाजूला भैरव व दुसऱ्या बाजूला कापालिनी संतोषाने त्याच्याकडे पहात उभे होते. काही वेळाने चंद्रवर्माने सर्व खाऊन पोटावरून हात फिरवला व दोन्ही थाळ्या बाजूला सारल्या त्या-बरोबर भैरवाने त्याला हात धुण्याकरीता पाणी आणले.

चंद्रवर्मा मनांतून घाबरला व विचार करू लागला की, कापालिनी नागसर्प व भैरव अशा भयंकर शक्तिशाली लोकांना आपल्या अधीन ठेऊ शकते तर ती शंखू नावाच्या मांत्रिकाकडून तिला हवी असलेली वस्तू कां मागून घेत नाही! ह्याहूनही त्या मांत्रिकापाशी अशी कोणती महान शक्ति असावी? ह्यांत काही गुप्त रहस्य तर नाही नां!"

"मुला, आता मी तुला ते काय रहस्य हे सांगणार आहे. त्यावर आपण सल्ला-मसलत करू. शंखूच्या वस्तूमध्ये अपूर्व शक्ति असलेला एक शंख आहे. एका विशिष्ट तऱ्हेच्या औषधी वनस्पतीचा उकळून केलेला काढा त्यात घालून प्याल्याने म्हातारपण जाऊन तारुण्य प्राप्त होते. नंतर एक हजार वर्षापर्यंत ते तारुण्य तसेच टिकून रहाते. आज पासून एक हजार पन्नास वर्षापूर्वी मी त्या काढ्याचे सेवन केले होते. त्या वेळी शंखू माझा शत्रू होता. त्यानंतर तो माझा कट्टर शत्रू बनला." असे म्हणत ती वळून भैरवकडे डोळे पाखडीत त्याला म्हणाली— अरे दुष्टा, तू तुझा दुष्टपणा अजून सोडला नाहीस. असे म्हणत तीने चट्दिशी जादूची कांडी त्याच्या डोक्यावर मारली क्षणात भैरव जोरात किंचाळत धाडकन भिंतीवर कोसळून खाली पडला. "हा तुझा सेवक आहे नां? मग तू त्याला अशा प्रकारे कां मारलेस?" चंद्रवर्माने तिला विचारले.

ह्यावर कापालिनी विकट हास्य करीत दुष्टपणानें म्हणाली—"हे तर खरेच आहे की तो माझा नोकर आहे. पण जर कां संधी मिळाली तर हा माझे गुपीत जाणून माझाच वध करेल व त्या शंखूच्याकडे परत जाण्याचा प्रयत्न करेल. असा हा एक नंबरचा दुष्ट आहे. तसे म्हटले तर ह्या क्षुद्र भूतांची करणीच तशीच असते. ते ज्या मांत्रिकाची सेवा चाकरी करतात. त्याच्यापेक्षां हेच बलवान दिसतात. त्यामुळे त्याच्या आश्रयाला जावयास हे कधी चुकत नाहीत. म्हणून मी ह्याचे लाकडाच्या ठोकळ्यात रुपांतर केले आहे. जादुगार शंखूने माझ्या रहस्यांचा शोध काढण्याकरीता कित्येक जणांना माझ्याकडे पाठविले. त्यांची कशी दुर्गति झाली ते तर तू आता स्वतःच्या डोळ्यानेच पहा. असे म्हणत कापालिनीने दारावर लटकव-लेल्या मुंडक्याचे तोरण त्याला दाखविले. तोपर्यंत चंद्रवर्माचे तिकडे लक्ष गेले नव्हते. तो थरथर कांपू लागला. शंखूने पाठविलेले गुप्तचर कापालिनीकडे अशा प्रकारे दाराचे लोलक बनले गेले होते. तशाच प्रकारे

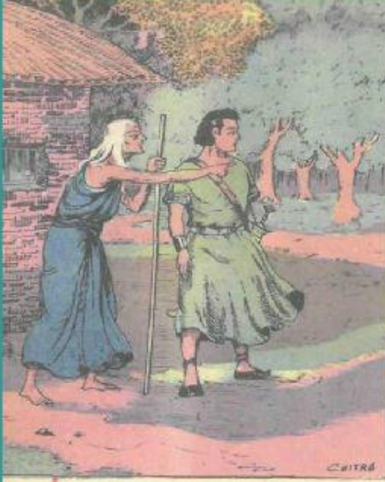

कापालिनी कडून गेलेल्या हेरांना शंखूने गळ्यातील हार बनवले असावेत.

असा विचार येताच चंद्रवर्मा शंका व्याकुळ होत म्हणाला—"कापालिनी! मग तू पाठविलेल्या हेरांच्या मुंडक्याची माळ त्याच्या गळ्यात असेल नां!

कापालिनीने अस्विकार सुचक मान हलविली व म्हटले—"मी आजपर्यंत त्याच्याकडे कोणालाच पाठविलेले नाही. ती अपूर्व शक्ति असलेला शंख हडप करावयाला कोणता माणूस योग्य आहे हे मी पूर्वीच जाणून ठेवले होते."

"ती समर्थ व्यक्ति मी आहे. असाच तुला विश्वास वाटतो नां?"

"हो, हो, चंद्रवर्मा! कापालिनी उत्साहाने म्हणाली. तू तरुण आहेस व क्षत्रिय आहेस. तुझे राज्य मित्र बांधव ह्यांच्यापासूनवंचीत झाले आहे. तसे असतांना तुझ्यापेक्षां शुर व साहसी कोण मिळू शकणार. ह्या प्रयत्नात तू जर यश प्राप्त केलेस तर तू फक्त राजाच नाही तर सर्व राज्यांचा चक्रवर्ती बनशिल! ह्याचा उपाय काय हे मी तुझ्याकडून शंख माझ्या हातात आल्या नंतरच सांगेतन." कापलिनीने स्पष्ट सांगितले.

कापालिनीच्या बोलण्याने चंद्रवर्माच्या अंगात उत्साहाचे वारे शिरले परंतु त्याच बरोबर त्याला थोडी शंका सुद्धा येत होती की, शंखाच्या लोभाकरीता ती आपल्याला प्रलोभने दाखवित तर नसावी.

"ठिक आहे! सांग तर, त्या मांत्रिकाच्यापाशी पोहचण्याचा कोणता मार्ग आहे. मी तर आताच निघतो." चंद्रवर्मा म्हणाला त्याच्या मनामध्ये असाधारण त्याग उत्पन्न झाला.

कापालिनी घरातून बाहेर आली. तिच्या पाठोपाठ चंद्रवर्मा सुद्धा बाहेर आला. सूर्य अस्तास जाण्याची वेळ होत आली होती. कापालिनी उत्तरेकडे तोंड करीत आपल्या हाताने संकेत करत म्हणाली—"ह्या दिशेला शंभर योजने दूर शंखू मांत्रिकाचा पर्वत आहे व त्या पर्वतावर त्याचे मंत्रवलेले घर आहे. त्याच्या घरातील पुजेच्या खोलीत तो शंख एका नागाच्या गळयात अडकवलेला आहे. तो नाग त्या खोलीतील खुंटीला अडकवलेला आहे. तुला शंखूबरोबर प्रथम मैत्रि संपादन करावयास हवी किंवा दगाफटका करून त्याला ठार मारावयास हवे तेव्हांच तो शंख तुला हस्तगत करता येईल.

"अशा नामी मांत्रिकाचा वध करणे काय संभव आहे?" चंद्रवर्मा शंका व्यक्त करीत म्हणाला.

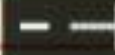
"कां नाही? कितीका मोठा महान मांत्रिक असू दे त्याला एक ना एक दिवस मरण तर येणारच नां! शंखू तर ह्याला अपवाद नाही. तेव्हां त्याला कसे ठार मारायचे हे तुझे तू ठरव! याचा उपाय तुला तुझा स्वत:नेच शोधायला पाहिजे." कापालिनी म्हणाली.

"ठिक आहे! तर मग मी निघतो!" असे म्हणत चंद्रवर्माने एकदा आपल्या अंगरख्याच्या आत ठेवलेल्या म्यानेत तलवार आहे की नाही ते चांचपून पाहिले व मग तो चालू लागला.

चंद्रवर्मा दोन तीन पावले पुढे चालून गेला नसेल तोच कापालिनी धावत त्याच्या समोर आली व त्याचे खांदे पकडीत त्याला म्हणाली—"बाळा चंद्रवर्मा, मी एक खास गोष्ट सांगण्यास विसरूनच गेले बघ. शंखूच्या जवळ एक विचित्र पक्षी आहे. त्याच्या शक्तिची व गतिची कशाशीच तुलना करता येणे शक्य नाही. त्याचे नाव "अग्नीपक्षी" आहे. तो रोज सूर्यास्ताच्या सुमारास आपले भक्ष शोधण्याकरीता बाहेर पडतो व अर्ध्यारात्री नंतर परत मांत्रिकाच्या घरी परत येतो. आकाशात उडत असतांना तो ज्वाळे सारखा भडकतांना दिसतो त्याच्या प्रकाशाच्या अनुरोधाने तुला मांत्रिकाच्या घरात जाणे सोपे होईल. तुझा मार्ग जाऊन येऊन एकंदर दोनशे मैल आहे. तेव्हां तू किती वेळात तुझे काम सफल करून परत येशिल ते सांग?" कापालिनीचा हा प्रश्न त्याला जरा विचित्रच वाटला. डोंगर दऱ्या खोऱ्यातून त्याला पायी शंभर मैल चालत जावयाचे होते. त्यानंतर त्या शंखू मांत्रिकाच्या घरात जाऊन त्याला तो शंख मिळवायचा होता व परत शंभर मैल पायी रस्ता तुडवत यायचे होते. त्यातून मार्गात कोणती किती संकटे येतील व त्यांना कसे तोंड द्यावे लागले हे माहित नव्हते. फक्त परमेश्वरच जाणत होता तेव्हां अशा परिस्थितीत कसे सांगणे शक्य आहे की, किती वेळात आपण परत येऊ ते!" चंद्रवर्माच्या मनातील . गोष्ट जाणून

कापालिनी घाबरून जात त्याला म्हणाली– "हो रे बाळा, मी हे जे साहस करावयास जात आहे ते मला पूर्णपणे माहीत आहे. परंतु आजपासून एका वर्षाच्या आत तू तो शंख मला आणून दिलास तरच माझे काम मला पूर्ण करता येईल व मी आजन्म तारुण्य प्राप्त करून शकेन. त्यानंतर जरी एक दिवस जरी पुढे ढकलला गेला तरी तो शंख बिन कामाचा होईल. हे एक झाले त्यातून तू कोणत्याही कारणास्तव जर एका वर्षाच्या आत येऊ शकला नाहीस तर ह्या ठिकाणी मी असू शकणार नाही. पण मी तुला मदत करण्याचे आश्वासन दिले आहे. ते मी विसरणार नाही. त्या जादूच्या कांचेच्या गोळ्याच्या टेबलावर मी एक ताडपत्र ठेवून जाईन त्यात ह्या शंखाचा कसा उपयोग करावयाचा त्याचे वर्णन लिहीलेले असेल. त्याप्रमाणे तू तो वापरून मला प्राप्त करू शकशिल.

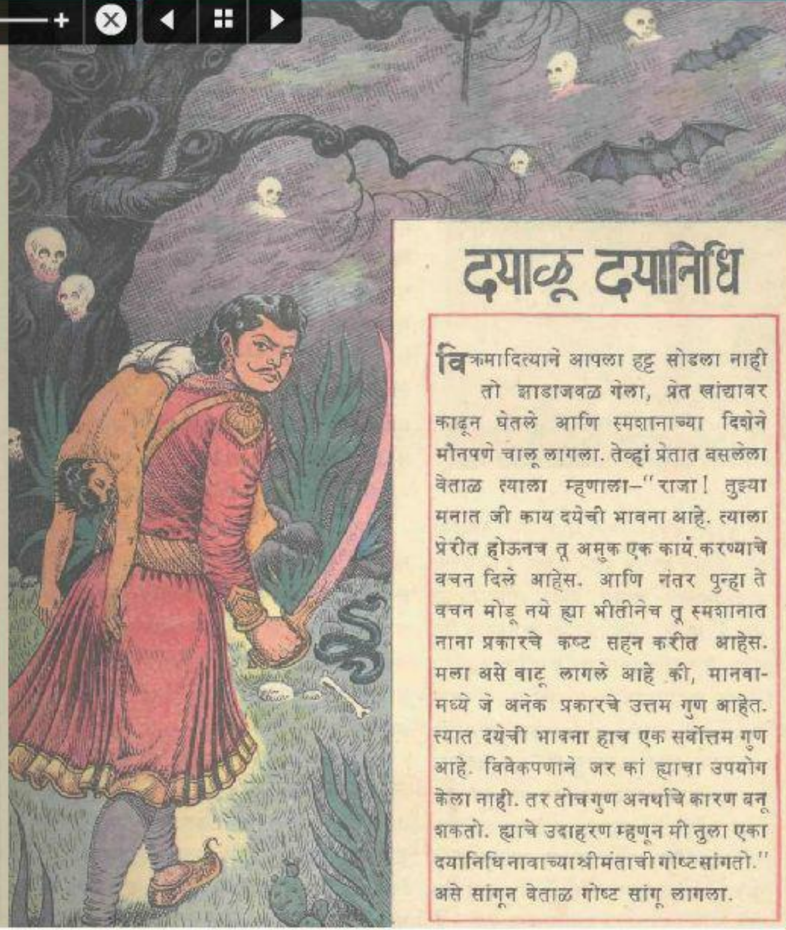
कापालिनीच्या त्या आश्वासनानी चंद्रवर्माचा विश्वास बसला. त्याला आता खरे वाटू लागले की, कापालिनी आपल्याला धोका देत नाही. त्यामुळे त्याने आदरपूर्वक तिचे दोन्ही हात पकडले व दृढ स्वरात म्हणाला–"मी एका वर्षाच्या आत शंखासहित परत येईन. असे म्हणत तो तेथून निघाला.

त्याच क्षणी कापालिनीने जोरात हांक मारले–"कालसर्पा! तेव्हां कालनाग फुत्कार करीत तिच्या समोर येऊन उभा राहिला. तेव्हां तिने सर्पाला चंद्रवर्माला दाखवित आज्ञा केली चंद्रवर्माचे हे जंगल पार करे पर्यंत रक्षण कर."

कालसर्प निमिषार्धात चंद्रवर्माच्या पुढे गेला व त्याला रस्ता दाखवू लागला. चंद्रवर्माने थोडे जंगल पार केल्यानंतर पाठीमागे वळून पाहिले तेव्हां त्याला कापालिनी दिसली नाही. तर तिच्या जागी ससाण्याचे डोके व पंख व सिंहाचा रूप असलेली एक विकृत आकृति दिसली. तशी त्याने पूर्वीच पाहीली होती तो क्षणभर संभ्रमात पडला.

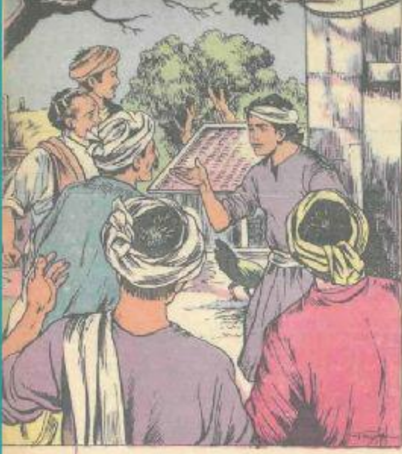
(क्रमशः)

दयाळू दयानिधि

विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही तो झाडाजवळ गेला, प्रेत खांद्यावर काढून घेतले आणि स्मशानाच्या दिशेने मौनपणे चालू लागला. तेव्हां प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला–"राजा! तुझ्या मनात जी काय दयेची भावना आहे. त्याला प्रेरीत होऊनच तू अमुक एक कार्य करण्याचे वचन दिले आहेस. आणि नंतर पुन्हा ते वचन मोडू नये ह्या भीतीनेच तू स्मशानात नाना प्रकारचे कष्ट सहन करीत आहेस. मला असे वाटू लागले आहे की, मानवामध्ये जे अनेक प्रकारचे उत्तम गुण आहेत. त्यात दयेची भावना हाच एक सर्वोत्तम गुण आहे. विवेकपणाने जर कां ह्याचा उपयोग केला नाही. तर तोच गुण अनर्थाचे कारण बनू शकतो. ह्याचे उदाहरण म्हणून मी तुला एका दयानिधि नावाच्या श्रीमंताची गोष्ट सांगतो." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

कोण्या एका गावांत दयानिधि नावाचा एक श्रीमंत माणूस रहात होता. तो त्याच्या नावाप्रमाणेच अत्यंत दयाळू होता. तो आपले वाईट चिंतणाऱ्यांना क्षमाच करीत असे. तेच सोडा पण जर कोणी गुन्हा केला असला तर त्याचा तो सखोल विचार करीत असे व नंतर त्याला समजावून सांगत असे की असा गुन्हां पुन्हां करू नकोस!

दयानिधिच्या घरात रामू नावाचा एक नोकर होता. तो लहानपणापासूनच त्यांच्याकडे लहानाचा मोठा झाला. त्यामुळे इतर नोकरांपेक्षा रामूवर दयानिधिचे जास्त प्रेम होते. काही वर्षानंतर रामूने लग्न केले. तो लग्नानंतर स्वतःच्या बायकोला नेहमी दयानिधि बद्दल त्याच्या दयाळू स्वभाव विषयी गोष्टी सांगत असे. त्याच्यावर जे जे उपकार केले ते ही सांगत असे.

रामूची बायको अत्यंत लोभी हावरट होती. एक दिवस तिने आपल्या नवऱ्याला म्हटले–"काय हो, रोज आपल्या मालकाच्या उदारतेचे पोवाडे गाताना तुम्ही थकत नाहीत. पण त्यांच्या घरी तर ढिगांनी रेशमी साड्या आहेत. पण माझ्याजवळ एका सुद्धा नाही. त्यांच्या पत्नी व मुलींजवळ कित्येक मौल्यवान दागिने आहेत. तुम्हांला तर माहीत आहे माझ्या अंगावर सोन्याचा एक फुटका मणी सुद्धा नाही.

रामूला त्याच्या बायकोने सांगितलेल्या गोष्टीत काहीतरी तथ्य आहे असे वाटू लागले. परंतु त्याने कोणत्याही गोष्टीं करीता आपल्या मालकासमोर हात पसरला नाही. कारण स्वतः दयानिधि त्याच्या गरजा पाहून त्या सर्व गरजेच्या गोष्टी त्याला न मागता देत असे.

एकदा रामूने आपल्या बायकोनी सांगितलेली गोष्ट इतर नोकरांजवळ बोलून दाखविली. त्या सर्वजणांनी त्याला समजावत म्हटले–"अरे, प्रत्येक व्यक्तिची मिळकत त्याच्या बुद्धी चार्तुयावर अवलंबून असते आपल्या मालकासारखे लोक जर धनवान राहातील तरच आपले आयुष्य

आनंदाने जाईल नां! त्यातून मालक तर तुझ्यावर जास्तच सहानभुति दाखवतात.

रामूला त्यांचे म्हणणे सुद्धा बरोबर वाटले. त्याने जाऊन ती गोष्ट आपल्या बायकोस सांगितली.

"म्हणजे ह्याचा अर्थ तुम्ही जितके दिवस काम कराल तेवढे दिवस असेच हाल भोगायचे हाच नां! तुम्ही सुद्धा तुमच्या मालका सारखा स्वताचा काही धंदा कां करून पैसे मिळवत नाहीत?" रामूच्या बायकोने त्याला सल्ला देत म्हटले.

"मी तशा बुद्धीचा नाही" रामू म्हणाला.

"मग चोरी करा! रामूच्या बायकोने त्याला चिडवत म्हटले.

चोरीचे नाव काढताच रामू घाबरला. त्याला समजेना की, चोरी कसली करायची? कुठे करायची.

तुम्ही तुमच्या मालकाच्या घरीच चोरी करा. त्याचा तर तुमच्यावर गाढ विश्वास आहे नां! दुसरी गोष्ट त्यांच्याकडे चोरी करणे सुद्धा अतिशय सोपे आहे. कोणाला काही एक पत्ता सुद्धा लागणार नाही. कोणती तरी किमती वस्तु तुम्ही चोरून आणा मग ती घेऊन आपण हा गांव सोडून लांब निघून जाऊ व काही दुसरा धंदा व्यवसाय करून आपण खूप पैसा मिळवू मग माझ्या अंगाखांद्यावर दागदागिने व

रेशमी कपडे.......रामूची बायको म्हणाली. रामूने प्रथम तिचे म्हणणे मान्य केले नाही. परंतु बायको बरोबर बरेच भांडणाकेल्यानंतर त्याने हो ला हो केले.

एक दिवस रामूने आपल्या मालकाचे सारे घर धुडांळून काढले. त्याने पाहिले एका खोलीत तिजोरी उघडीच पडली आहे. त्याला कुलूपही घातलेले नाही. तेव्हां त्याने इकडे तिकडे पाहिले व कोणी नाही असे पाहून त्यातील एक थैली उचलली व नेऊन बायकोच्या हातात दिली.

रामूच्या बायकोने सर्व नाणी मोजली व अत्यंत आनंदाने किंचाळली–"अरे वा, ह्यात तर खूप धन आहे!"

दुसऱ्या दिवशीच दयानिधिला आपल्या घरी झालेल्या चोरीचा पत्ता लागला. तेव्हां त्याने उदास होत म्हटले–"हे काम कोणत्या चोर दरोडेखोराचे नाही. असा विचार करीत त्याने सर्व नोकरांना बोलावून घेतले आणि विचारले–"तुमच्या पैकी कोणी पैसे चोरले आहेत कां? आज पर्यंत तुम्ही सर्वांनी ईमानदारीने काम केलेत अशा परिस्थितीत कोण चोरी करण्यास प्रवृत झाला. म्हणजे हा दोष माझाच आहे. असे म्हणून त्याचे डोळें दु:खाने भरून आले.

चोरी झालेली समजून सुद्धा क्रोध येण्या ऐवजी आपल्या मालकाला झालेले दु:ख पाहूनच सर्व नोकरवर्गाला भीती बरोबर त्याची सहानुभूती वाटू लागली.

त्यामुळे त्यातील दोन नोकरांना अजिबात रहावले नाही. ते म्हणाले मालक आम्ही सर्व नोकरांच्या घराची झडती घेतो. तोपर्यंत सर्व नोकरांना येथेच थांबवून ठेवा.

सर्व नोकरांच्या घराची झडती घेतल्या-नंतर सर्व धन आपल्या घरातच सापडेल हा विचार करताच रामूचा थरकांप उडाला की, आता अपाली कशी दुर्गति होणार.

रामूने दयानिधिचे पाय पकडले तेव्हां दयनिधिने त्याच्या चुकीना क्षमा करून म्हणाला–"यापुढे तू असे काम कधी करू नकोस."

ह्यानंतर रामूने चुकूनही आपल्या मालकाच्या घरात चोरी केली नाही. परंतु उलट त्याला आयुष्य जगणे कठीण होऊन गेले. एका बाजूने त्याची बायको जास्त पैसा मिळवा म्हणून सतावू लागली. तर दुसऱ्या बाजूने सर्व नोकरवर्ग त्याला हिणवू लागले.

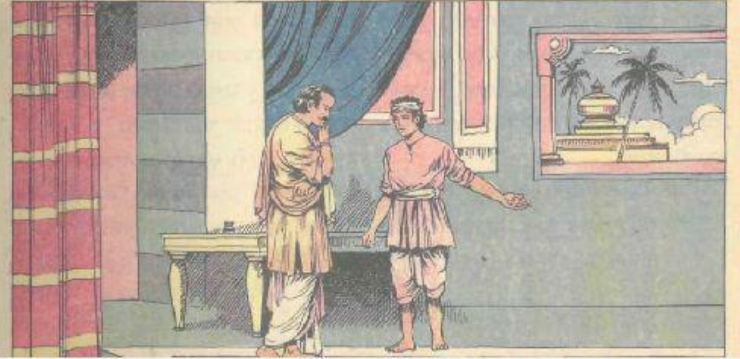
एकदा मालक निवांत बसलेले पाहून रामू त्यांना म्हणाला–"बाबूजी, सर्वजण मला 'चोर' म्हणून माझा अपमान करीत आहेत. तेव्हां मी कुठे तरी दूर निघून जावे. म्हणतो मला निरोप द्यावा.

दयानिधिने त्याला समजावत सांगितले की, मी त्या सर्वांना असे म्हणून नका म्हणून सांगेन व तुझ्या बायको करीता एक रेशमी साडी घेऊन देईन अशा प्रकारे त्याला बराच प्रयत्न व समजावून सांगितले शेवटी म्हटले–"मला तर अशी भीती आहे. की तू कुठे जाशील तर तुला अनेक कष्टच झेलावे लागतील. लहानपणापासून तू माझ्या घरी राहिलास. म्हणून मला तुझ्याबद्दल खूप प्रेम वाटते आणि तू तर माझ्या घरातून निघून जाण्याच्या गोष्टी काढतोस. त्यामुळे मला शंका वाटते की, माझ्या घरांत तुला कशाची कमी आहे. तू येथून निघून जाणार हे ऐकूनच मला खूप दु:ख होते.

पण रामूने जाण्याचीच री ओढली. शेवटी दयानिधिने त्याला थोडा पैसा दिला व म्हणाला–"माझी मनोकामना आहे की, तू जिथे रहाशिल तिथे सुखी रहा."

त्यानंतर रामू तेथून निघून गेला.

दयानिधिच्या बायकोने सारी हकिकत ऐकून म्हटले–"चोरी झालेली जेव्हां समजली तेव्हांच तुम्ही त्याला पैसा द्यावयास पाहीजे होता. म्हणजे तशा स्थितीत त्याची तुमच्याबद्दलची आदर भावना अजून जास्त वाढली असती.

"पण असे केले तर, नोकरांची चोरी करण्याची प्रवृत्ती जास्तच वाढली असती. रोज कोणत्यातरी नोकराने आपल्या घरी चोरी केली असती शिवाय चोरीचीच वस्तू चोराला भेट म्हणून देणे चांगले नाही" दयानिधि म्हणाला.

ह्या गोष्टीला पुष्कळ वर्षे उलटली. दयानिधि आता म्हातारा झाला. त्याचा मुलगा व्यापाराची सर्व कामे सांभाळत होता.

एक दिवस रात्री दयानिधिच्या घरी एक वीस वर्षाचा मुलगा चोरी करताना पकडला गेला. तो दयानिधिच्या पाया पडत म्हणाला–"मालक, मला क्षमा करा व सोडून द्या. एका काळी जो रामू नावाचा नोकर आपल्या घरी काम:ला होता त्याचा मी मुलगा आहे."

दयानिधि आश्चर्याने म्हणाला–"आता रामू काय करतो? कुठे आहे तो?"

"सरकार, तुम्ही माझ्या वडिलांना जो पैसा दिला होतात त्याने माझ्या वडिलांनी भाजीपाल्याचा धंदा सुरू केला. त्याने जो काही फायदा होत होता. तो आमच्या खाण्यात कपडचालत्यातच खर्च होऊन जात होता. त्यामुळें माझ्या आईने मला चोरी करावयास भाग पाडले.

मग तू चोरी करावयास माझ्याच घरात कां घुसलास? दयानिधिने विचारले परंतु त्याच्या मनांत एक गोष्ट सलत राहिली. की, इतक्या वर्षानंतर सुद्धा त्याच्या मनांत बदला घेण्याची इच्छा राहीली आहे.

"साहेब, माझ्या वडिलांनी चोरी करण्याकरीता आपले घरच जास्त पसंत केले कारण जर चोरी करतांना पकडलो गेलो तर आपण क्षमा करून सोडूनच द्याल नां! रामूच्या मुलाने स्पष्ट सांगितले.

हे उत्तर ऐकून दयानिधि आश्चर्यचकित झाला. नतंर त्याला बाहुपाशात घेत म्हणाला–"ऐक बाळ, तू परत कधीही चोरी करु नकोस व्यापारात तुला मी भागिदार करून घेतो. तू माझ्याच जवळ रहा.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळाने राजाला म्हटले–"राजन, चोरी करताना पकडला जाऊन सुद्धा दयानिधीने त्याला शिक्षा केली नाही. उलट व्यापारामध्ये त्याला बरोबरीने हिस्सा देण्याचे आश्वासन दिले. विवेकपणा नसतांना सुद्धा ते दयाळूपणा दाखवितात. त्यामुळे इतर लोकांना सुद्धा चोर बनविण्याचा धोकाच होतो नां! खरे म्हटले तर दयानिधिची ही प्रवृत्ती आतून दयेची आहे कां भोळे पणाची आहे? ह्या गोष्टीचे उत्तर माहीत असून तू दिले नाहीस तर तुला त्याचा परिणाम माहीत आहेच, तुझ्या डोक्याची शंभर छकले होऊन तुझ्याच पायावर लोळू लागतील."

विक्रमादित्य म्हणाला–"समाजात दयानिधि सारखे स्वभाव असणारे लोक विरळच. रामूने जेव्हां चोरी केली. तेव्हां दयानिधिने त्याला क्षमा केली. परंतु त्याने त्याच्या दयाळू स्वभावाचा विश्वास केला नाही व त्याच्या घरातून निघून गेला. ही एक शंका त्याच्या मनामध्ये होती. आपल्या मुलाला त्याच्या घरी चोरी करण्यास धाडून त्याच्या दयाळूपणाची प्रशंसाच केली. तेव्हां त्याची शंका दूर झाली. त्यामुळे त्यानें इतका प्रबल विश्वास ठेऊन त्याच्या घरच्या कुटुंबाचा उद्धार केला. हा त्याचा भोळेपणा नाही. उत्तम चरित्र असणारा दुसऱ्यांच्या प्रशंसेची अपेक्षा करीत नाही. परंतु त्यांची उदारबुद्धी व उत्तम गुण जेव्हां दुसऱ्यांना आपोआप समजतात. तेव्हां ते आपोआप प्रसन्न होतात. दयानिधिचे वास्तविक कारण हेच असू शकेल."

अशा तऱ्हेने राजाचे मौन भंग होताच वेताळ प्रेताबरोबर अदृष्य झाला आणि झाडाला जाऊन लोंबकळू लागला. (कल्पित)

Restore

127

वेळेचे महत्व

श्रीपुरच्या जमिनदाराने आपल्या आंब्याच्या बागते एक निवास स्थान बांधले. त्याला रंग लावण्याकरीता मजुराची जरूर होती. जमिनदाराच्या स्वभावामुळे ते काम करण्यास कोणी राजी नव्हते कारण कितीही चांगले कामकेले तरी जमिनदार संतुष्ट होत नसे.

एकदा सोमनाथ त्या गावी आला. त्याने जमिनदाराला भेटून म्हटले–"मालक, मला एक आठवडाभर तरी आपल्या गावात रहायला लागणार आहे. तेव्हां आपल्या घराचे रंग लावण्याचे काम मला द्या!"

"मी जो रंग लावायला सांगेन तोच लावला पाहिजेस नाहीतर मी एक दमडा सुद्धा देणार नाही. आणि मी तुझ्या कामावर संतुष्ट झालो तर मी तुला तुझ्या श्रमाची किमत नक्की देईन." जमिनदाराने अट घातली.

सोमनाथने त्यांची अट कबुल केली. जमिनदाराने एक लाकडाची पेटी आणून सोमनाथच्या हाती देत म्हटले. हे बघ, घराच्या आतील भितीला बरोबर ह्या लाकडी पेटीला आहे तसाच रंग द्यावयाचा" सोमनाथने एका आठवड्याच्या आत रंगकाम पूर्ण केले. तेव्हां जमिनदाराने ती लाकडी पेटी प्रत्येक भिती जवळ नेऊन पहात रंग बरोबर आहे कि नाही ते पाहिले व संतोषाने सोमनाथला पैसे दिले. जमिनदार बायकोला म्हणाला–"सोमनाथ कुशाल रंगारी आहे. मी जी रंगीत लाकडी पेटी दिली होती. त्या रंगाच्याच भिती रंगवून काढल्या आहेत. त्याला काही काम दिले तर इथेच राहील.

परंतु जमिनदाराच्या बायकोच्या मनात एक शंका आली. तिने आपल्या नखाने त्या लाकडी पेटीचा थोडा रंग खरवडून काढला. तेव्हां त्या पेटीला जो नविन रंग लावला होता. तो निघून आतील रंग दिसू लागला. तेव्हां त्याने भितीचा रंगच पेटीला लावला असल्याचे रहस्य उघडकीस पडले. तेव्हां ती जोरजोरात हसत म्हणाली–"अहो महाराज, त्या रंगाऱ्याने तुम्ही सांगितलेल्या हुकुमानुसार भितीचा रंग बदलला नाही पण ह्या पेटीला मात्र भितीचा रंग लावला आहे.

जमिनदाराला सोमनाथच्या करण्याचा खूप राग आला परंतु त्याच्या चातुर्याचे हसू आल्याशिवाय पण रहावले नाही.

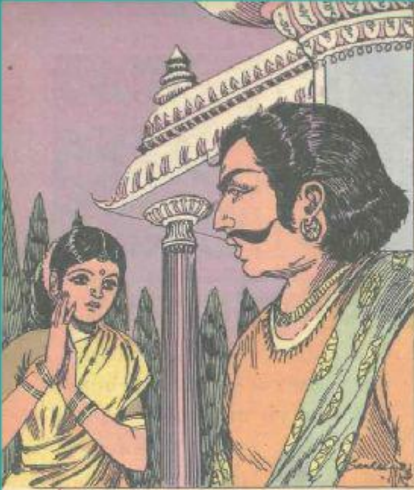
राजकन्येची चिंता

स्वर्णपुरीची राजकन्या कुसुमलताला लहानपणापासूनच चित्रकलेची अत्यंत आवड होती. तिची आवड पाहून राजाला अत्यंत आनंद झाला. मनोहर सिंहराजाने प्रसिद्ध चित्रकार द्योतकला बोलावणे धाडले व आपल्या मुलीला चित्रकलेत प्रविण बनवायला सांगितले.

काही दिवस लोटले. एक दिवस द्योतकने राजाचे दर्शन घेत निवेदन करीत म्हटले–"प्रभू! मी राजकन्येला पूर्ण शिक्षण दिले आहे. आता तिला शिकविण्यासारखे काही राहिले नाही. मला तर असे वाटू लागले आहे की, माझ्यापेक्षाही कितीतरी पटीने तिने जास्तच ज्ञान प्राप्त केले आहे.

महाराज ते बोलणे ऐकून अतिशय प्रसन्न झाले व त्यांनी त्याला बक्षिसी देऊन पाठवणी केली. ह्यानंतर काही दिवसांनी कुसुमलतेने एक चित्र रेखाटले. त्यात एक सुंदर तरुण पांढऱ्या शुभ्र घोड्यावर बसलेला आहे व त्याच्या एका हातात लगाम व दुसऱ्या हातात तलवार धरलेली आहे. असे ते चित्र पूर्ण होता क्षणी दुसऱ्या दिवसापासून कुसुमलतेच्या वागण्यामध्ये विचित्र बदल दिसून येऊ लागला. त्या चित्राकडे जेव्हां केव्हां राजकुमारीची दृष्टी पडे तेव्हां तिच्या डोळ्यातून अश्रु येऊ लागत असत. महाराज व महाराणीने खूप समजावून विचारून पाहिले परंतु ती काही न बोलता गप्प बसून राहली. हळूहळू तिची तब्बेत सुद्धा बिघडू लागली.

एक दिवस मंत्री अजयशर्मा याने राजाला सुचविले–"महाराज, मला एक शंका वाटते. राजकुमारीने काढलेल्या चित्रात काहीतरी कमी असावे. एकदा चित्रकार द्योतकला बोलावून चित्राचे परिक्षण करण्यास सांगावे म्हणजे राज-

कुमारीच्या चिंतेच कारण तरी समजेल. महाराजाने द्योतकला बोलावून चित्राची परिक्षा करण्याची आज्ञा केली. चित्रकारने सर्व दिवस ते चित्र पाहून राजाला म्हटले– "महाराज इतके सुंदर चित्र रेखाटणे दुसऱ्या कोणालाही शक्य नाही. चित्रात कोणत्याही बाबतीत कमतरता नाही. ही गोष्ट मी राजकुमारीला सुद्धा समजावून सांगितली. परंतु त्याचा काहीही फायदा झाला नाही.

द्योतक गेल्यानंतर एक दिवस राजकुमारीची मैत्रिण इन्दुलेखा राजाला एकटे बसलेले पहात म्हणाली–"प्रभू! आपण क्षमा करत असाल तर एक गोष्ट सांगावी म्हणते. त्या चित्रात रेखाटलेला तरूण राजकुमारीने कुठेतरी पाहिलेला असावा. एखादे वेळेस त्याच्याबरोबर लग्न करण्याची तिची इच्छा असेल. आणि ती गोष्ट आपल्या जवळ बोलून दाखविण्यास तिला संकोच वाटत असेल."

राजाच्या मनात सुद्धा तशीच शंका येऊ लागली की, इंदुलेखाचे म्हणणे खरे असावे. म्हणून राजाने राणीला बरोबर घेतले व तो कुसुमलताच्या महालात आला व तिला पहात राजाने विचारले–"बाळे, तू तुझ्या चित्रात ज्या तरुणाला रेखाटले आहेस काय त्याला तू पाहिले आहेस कां? आणि तुला त्याच्याशी लग्न करावयाचे असेल तर सांग त्याला बोलावून घेऊन तुझे लग्न त्याच्याशी आम्ही लावू."

ते ऐकताच कुसुमलता अतिशय रागाने म्हणाली–"पिताजी, असे बोलणे चांगले नाही. असे म्हणत उशीत तोंड खुपसून रडू लागली.

राजाला समजेना की, आता काय करावे? त्याच दिवशी राजाने संध्याकाळी मंत्र्याला बागेत बोलावून घेतले व मुलीने सांगितलेली गोष्ट सांगितली.

मंत्र्याने थोडा विचार केला व म्हणाला– "महाराज, आपण एक काम करावयास हवे. ते असे की, आपण असे जाहिर

करावे. की, राजकुमारीची काळजी जो कोणी दूर करेल त्याला काही जमिन बक्षीस दिली जाईल. ताने तरी काही कारण समजू शकेल.

महाराजाने मंत्र्याने सुचविलेल्या सल्ल्या प्रमाणे राज्यभर दवंडी पिटविली. ती ऐकून अनेक चित्रकार व प्रतिष्टीत माणसे तेथे आली. सर्वजण राजकुमारीच्या चिंतेचे कारण समजावयास असमंथ ठरली.

राजाला अत्यंत चिंता वाटू लागली. एक दिवस सुकेतू नावाचा एक तरुण राजाचे दर्शन घेत म्हणाला–"महाराज, राजकुमारीने रेखाटलेले चित्र पहाण्याची मला संधी दिलीत तर तिच्या चिंतेचे कारण काय त्याचा शोध लावायचा मी प्रयत्न करीन.

त्यावर राजा चिडून त्याला म्हणाला– "चित्रकारांच्या गुरूने सुद्धा सांगितले की, त्या चित्रात कोणताही दोष नाही. तेव्हां तुला काय त्यात दोष आहे अशी खात्री वाटते आहे कां?"

सुकेतू म्हणाला–"महाराज, क्षमा करा आपल्या सांगण्यावरून हे तर स्पष्ट होते की, ह्या पूर्वी अनेक लोकांनी संशोधन करून आंपली काळजीच वाढविली. त्यामुळे माझ्या योग्यतेचा इथे काही संबंध येत नाही. संबंध येतो तो व्यवहार कुशलतेचा तसे म्हटले तर, मी सुद्धा अनेक

राजदरबारात नाटयशिक्षक, चित्र, व संगीत, कला इ. अनेक विद्याचे प्रशिक्षकाचे काम केले आहे!"

"महाराज, ह्यांला सुद्धा एकवेळ संधी देऊन पाहू या?" मंत्री म्हणाला.

महाराजांची परवानगी मिळता क्षणीच सुकेतूने राजकुमारीने काढलेल्या चित्राचे परिक्षण केले व राजकुमारीला म्हटले– "राजकुमारी, ह्या जन्मी आपण असेच आणखीन एक चित्र काढू शकणार नाहीत हिच एक काळजी आपल्याला लागून राहिलेली आहे. परंतु जी गोष्ट असंभव आहे. त्याच्या बाबतीत काळजी करून फायदा काय?"

कुसुमलताने सुकेतूकडे पाहिले तेवढ्यात राजा अति रागाने सुकेतूला म्हणाला– "मी तुला सांगितले होते राजकुमारीच्या काळजीचे कारण शोध तुला तिच्या कलेचे मुल्यांकन करण्याचे कारणच काय?"

"महाराज, राजकुमारीच्या चितेचे खरे कारण आता हेच आहे. जेव्हां कोणीही मनुष्य असे समजतो की आपण ज्याची आशा करतो ते मिळवणे शक्य नाही. तेव्हां तो काळजीची शिकार बनतो. राजकुमारीच्या मनात पण तसेच झाले आहे. राजकुमारीला अनेक ललितकलां-मध्ये अतिशय अभिरुची आहे. माझा तेव्हां विचारतर असा आहे तिने तिचे मन संगीत व नृत्य कलेचा अभ्यास करून घालवावा म्हणजे ती काळजी करण्याचे विसरून जाईल" सुकेतूने सांगितले.

सुकेतूचा सल्ला ऐकून राजाने राज-कुमारीकडे पाहिले. तेव्हां ती हसत हसत म्हणाली–"पिताजी, ह्यांचे बोलणे खरे आहे. घोडेस्वारांचे हे चित्र काढण्याकरीता मी माझी सर्व कलापूर्ण उपयोगात आणली. त्यामुळे ह्यासारखेच पूर्ण चित्र मी पुन्हां रेखाटू शकणार नाही. हेच माझे चितेचे कारण होते. ह्यांनी तर मला उपदेश केला की, जिवनात आणखीन कोणत्या गोष्टी साध्य करून घेता येतात आणि की, भविष्य कालात माझे काय कर्तव्य आहे. माझे एकच कर्तव्य आहे की, मी नृत्य व संगीतचा आता आभ्यास करणार ह्या कलांची साधना करण्याकरीता हेच माझे गुरु होऊ शकतात." असे म्हणत राजकुमारीने सुकेतूला नमस्कार केला.

राजाने प्रसन्न होऊन सुकेतूला म्हटले– आचार्य तुम्हीच माझ्या मुलीचे गुरु आहात! मी म्हटल्याप्रमाणे आपल्याला एक गांव बक्षिस देतो.

सुकेतू हसत म्हणाला–"महाराज, मी कलेचा एक भोक्त आहे. मला राज्य नको परंतु आपल्या दरबारातच राहून मी आपल्या कन्येला नृत्य व संगित कलेचे ज्ञान देऊ शकतो."

देव-धर्म

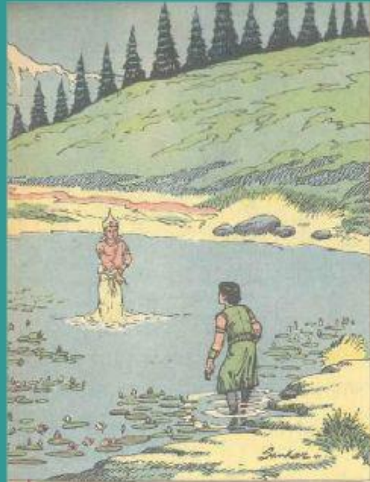
फार पूर्वीच्या काळची गोष्ट आहे. काशी राजाला दोन मुलगे होते एकाचे नाव महिसास आणि दुसऱ्याचे नांव चंद्रकुमार बोधिसत्वानीच महिसासच्या रूपाने जन्म घेतला. चंद्रकुमार जेव्हां छोटा होता तेव्हां त्यांच्या पट्टराणीचा देहान्त झाला. ह्यानंतर राजाने पुन्हां एका तरुणी बरोबर लग्न केले व तिला पट्टराणी केले. ही नविन राणी सुद्धा राजाची अत्यंत लाडकी होती, काही काळाने तिनेही एका मुलाला जन्म दिला. त्याचे नांव सूर्यकुमार ठेवले. राजा आपल्या मुलाला पाहून अत्यंत आनंदित झाला व त्याने पट्टराणीला विचारले–"तुला आपल्या मुला करीता काही वर हवा असला तर मांग!

"आता ह्या क्षणी नाही. जेव्हां माझ्या मनात इच्छा होईल तेव्हां मी मागेन." पट्टराणीने उत्तर दिले.

काही वर्षाने सूर्यकुमार वयात आला. तेव्हां राणीने राजाला आठवण करून दिली–"तुम्ही माझ्या मुलाच्या जन्माच्या वेळी मला वर देणार होतात. तेव्हां आता तुम्ही तुमच्या वचनाला जागुन मला वर द्या. व माझ्या मुलाच्या राज्याचा-भिषेक करून त्याला गादीवर बसावा.

"अत्यंत शुर दैदिप्यमान असे दोन मोठे मुलगे असताना तुझ्या मुलाचा राज्याभिषेक करणे असंभव आहे. राजा म्हणाला.

परंतु राजाच्या मनांत एक शंका आली की, राणी आपल्या मोठ्या मुलांचा द्वेष करीत आहे. तेव्हां त्याने आपल्या दोन्ही मोठ्या मुलांना बोलावून घेतले व महिसास व चंद्रकुमारला समजावून सांगत म्हटले– "मुलांनो, मी तुमच्या सावत्र आईला सूर्यकुमार जन्मल्याबरोबर एक वर मागण्यास सांगितला होता. तीला राज्य

हवे आहे. मी कुठल्याही परिस्थितीत तिला राज्य देऊ इच्छित नाही. पण म्हणतात नां! स्त्री बुद्धी दुष्ट असते. ती तुमची हानी करू शकते. त्यामुळे तुम्ही दोघे ह्याक्षणी जंगलात निघून जा व मी मेल्यानंतर राज्यकारभार करा.

ही गोष्ट सूर्यकुमारला माहीत नव्हती. त्याने पाहीले की, आपले दोघ मोठे भाऊ कुठेतरी जाण्याची तयारी करीत आहेत. त्याच्या बरोबर जाण्याची इच्छा ह्याच्या-सुद्धा मनात आली. मग काय, तो सुद्धा त्याच्या बरोबर निघाला.

ते तिघे भाऊ हिमालयात पोहोचले. महिसास थोड्या दूर गेल्यावर तेथील एका मोठ्या वटवृक्षाच्या सावलीत बसला व सूर्यकुमाराला म्हणाला–"हे पहा, रे तू समोरच्या तळ्यात जाऊन स्नान कर. पाणी पिऊन आपली तहान भागाव व येतानां माझ्या करीता एका कमळाच्या पानात पाणी भरून घेऊन ये."

ते तळे एका जलराक्षसाचे होते. कुबेराने ते तळे त्या राक्षसाला देत सांगितले होते. "ह्या तळ्यात उतरणाऱ्यांना जर देव-धर्मा बद्दल माहीती असली तर, त्यांना तू सोडून दे. परंतु त्यांना त्याची माहीती नसेल त्या लोकांना तू खाऊन टाक. पण लक्षात ठेव. जे लोक तळ्यात उतरत नाहीत त्यांना मात्र कोणताही त्रास देऊ नकोस."

त्या दिवसा पासून जो कोणी मनुष्य त्या तळ्यात उत्तरे त्याला तो प्रश्न विचारी–"देव-धर्म म्हणजे काय? जो कोणी त्याचे उत्तर देत नसे त्याला तो स्वताचे भक्ष बनवित असे. तेव्हां जेव्हां सूर्यकुमार त्या तळ्यात उतरला तेव्हां यक्षाने त्याला प्रश्न केला–"काय तुला देव-धर्माबद्दल काही माहीती आहे?"

"हो, हो, माहीत आहे. देव-धर्म यांचा अर्थ सूर्यचंद्र आहे." सूर्यकुमारने उत्तर दिले.

तुला देव-धर्मा विषयी काही माहीत नाही! असे म्हणत यक्षाने सूर्यकुमारला आपल्या घराच्या आत नेले.

सूर्यकुमार बराच वेळ झाला तरी आला नाही हे पाहून महिसासने चंद्रकुमारला तळ्याच्या कांठी पाहून येण्यास पाठविले. यक्षाने त्यालाही तोच प्रश्न केला. चंद्रकुमारने उत्तर दिले–"देव-धर्म ह्याचा अर्थ चार दिशां. तुला सुद्धा बरोबर माहीत नाही" असे म्हणून त्याने त्यालाही पकडून घराच्या आत नेऊन ठेवले.

चंद्रकुमार सुद्धा बराच वेळ झाला तरीही आला नाही पाहून महिसासना शंका आली की, आपले दोघे भाऊ कोणत्या-तरी संकटात सांपडले असावेत. म्हणून ते स्वत: तळ्याकडे निघाले. जवळ गेले तेव्हां दोघे तळ्यात उतरल्याचे चिन्ह त्यानां दिसले. परंतु बाहेर आल्याची काहीही खूण दिसली नाही. त्यामुळे महिसासने विचार केला. की, बहुदा या तळ्यामध्ये कोणी राक्षस रहात असावा!

बोधिसत्व पाण्यात उतरले नाहीत. तेव्हां तो जलराक्षस यक्ष एका जंगली माणासाचे रूप घेऊन त्यांच्या समोर येऊन उभा राहिला व त्याला म्हणाला–"काय रे, तू पाण्यात उतरला नाहीस. स्नान केले नाहीस.

बोधिसत्वांना शंका आली की, हा माणूसच बहुदा जलराक्षस असावा असे. वाटून त्यांनी त्याला विचारले–"काय हो,

तुम्ही माझ्या दोन छोट्या भावांना पकडून घेऊन गेलात नां?"

"होय, हो मीच त्याना पकडून घेऊन गेलो!" यक्ष म्हणाला.

"असे कां केलेत." बोधिसत्वानीं त्याला विचारले.

"ह्या तळात जो कोण उतरेल तो माझ्या आधीन होतो" यक्ष म्हणाला.

"तळ्यात जो कोणी उतरेल त्याला तुमच्याच आधीन व्हावे लागते कां?" बोधिसत्यानी परत विचारले.

"ज्या लोकांना देव-धर्म म्हणजे काय हे माहीत नसते. त्यांना माझ्या अधीनच व्हावे लागते" यक्षाने उत्तर दिले.

"तुला पाहिजे तर मी तुला सांगू शकतो देव-धर्म म्हणजे काय ते!"

"प्रेम, निंदेचे भय असणारा. शुभ काम करणारा आणि शांत चित्त असलेल्या उत्तम पुरुषाचा धर्मच देव-धर्म आहे!" बोधिसत्वानी सांगितले.

बोधिसत्वांचे उत्तर ऐकून यक्ष संतुष्ट झाला. त्याचा सत्कार करीत त्याने विचारले "तुझ्यावर माझा अनुग्रह झाला आहे. तेव्हां तुझ्या दोन्हीं लहान भावांपैकी एकाला मी तुला परत करतो सांग कोणाला आणू?"

"माझ्या छोटया भावाला आणा" बोधिसत्व म्हणाले. त्यावर यक्ष म्हणाला– "हे पंडित तुम्ही देव-धर्म तर जाणता परंतु त्याचा अंमल करणे जाणत नाहीत!"

"ते कसे?" बोधिसत्वाने विचारले.

"तुम्ही आपल्या छोटया भावांमध्ये मोठयाला सोडून लहानाची मागणी केली. तेव्हां मोठयाचा आदर विसरलात."

"यक्षा, मी देव-धर्माचे पालनच करतो. मला माझ्या छोटया भावा मुळेच जगंलात येणे भाग पडले त्याच्या आईने माझ्या वडिलांकडे राज्य मागितले. आमची हित कामना करणाऱ्या वडिलांनी आम्हांला जंगलात पाठविले. अशा परिस्थितीत मी छोटया भावाशिवाय राज्यात परत जाऊन काय सांगू की, राक्षसानें त्याला गिळून टाकले म्हणून? कोणी विश्वास तरी ठेवेल कां?" बोधिसत्व म्हणाले.

"शाबासं! तूला फक्त देवधर्मच नाही तर व्यावहारिक ज्ञानाचा अनुभव सुद्धा आहे. असे म्हणत यक्षानें बोधिसत्वांची प्रशंसा केली." व चंद्रकुमार सूर्यकुमारला आणून बोधिसत्वाच्या ताब्यात दिले.

काही वर्षांनें त्यांना बातमी लागली. वृद्ध राजाचा मृत्यु झाला. तेव्हां बोधिसत्व आपल्या दोन्ही भावांना बरोबर घेऊन आपल्या राज्यात परत आले व राज्याभिषेक करून आपल्या दोन्ही भावांना चंद्रकुमार व सुर्यकुमारला सेनापतीच्या पदावर नेमले व शांतीपूर्वक राज्य कारभार करू लागले.

जी माणसे आगी पासून वाचली. ती दूरदूरच्या प्रदेशांत पळून गेली. पहाता पहाता दण्डक राज्यात राखेचे ढिग दिसू लागले. अशा प्रकारे तो भाग निर्जन होऊन गेला. एखादा पक्षी सोडला तरी त्याच्या बाजूला कोणी जाऊ शकले नाही.

काही दिवसानंतर तेथे मुसळधार पाउस पडला. व ते तळे झऱ्याच्या रूपाने वाहू लागले व त्यानी नदीचे रूप घेतले. नंतर ती नदी अनेक देशांतून वाहू लागली. पक्ष्यांनी जी फळे खाऊन अर्धी खाली टाकली त्याला पुन्हां अंकुर फुटू लागले. त्या झाडांनी अनेक पक्षांना आपल्याकडे आकृष्ट केले.

कालान्तराने नदीच्या दोन्ही बाजूने दाट जंगल पसरले गेले. म्हणून तो भाग दण्डकारण्य नावाने प्रसिद्ध झाला. त्यानंतर ऋषिमुनींने त्या नदीचे नांव तमसा असे ठेवले.

मोठ्या कष्टाने तिने त्याच्यापासून सुटका मिळविली व ती आश्रमाच्या बाजूला धावत सुटली. व आश्रमात येऊन राजाची वर्तणुक सांगून रडू लागली. मुनींना त्या राजाच्या वागणुकीचा भयंकर राग आला.

जी माणसे आगी पासून वाचली. ती दूरदूरच्या प्रदेशांत पळून गेली. पहाता पहाता दण्डक राज्यात राखेचे ढिग दिसू लागले. अशा प्रकारे तो भाग निर्जन होऊन गेला. एखादा पक्षी सोडला तरी त्याच्या बाजूला कोणी जाऊ शकले नाही.

मुनीने शाप देत म्हटले–"हे राज्य पापाने भरलेले आहे. असहाय्य लोकांची मदत करण्यापेक्षा राजा स्वत: त्यांना त्रास देतो आहे. त्यामुळे राज्यातील धर्मात्मा व साधू लोकांना सोडून इतर सर्वांचा नाश होवो.

काही दिवसानंतर तेथे मुसळधार पाउस पडला. व ते तळे झऱ्याच्या रूपाने वाहू लागले व त्यानी नदीचे रूप घेतले. नंतर ती नदी अनेक देशांतून वाहू लागली. पक्ष्यांनी जी फळे खाऊन अर्धी खाली टाकली त्याला पुन्हां अंकुर फुटू लागले. त्या झाडांनी अनेक पक्षांना आपल्याकडे आकृष्ट केले.

मुनीच्या शापाने अचानक अग्निज्वाला सर्व राज्यात पसरू लागल्या. मुनी वन सोडून निघून गेले. परंतु अरजा अग्निज्वाला शांत होई पर्यंत तेथेच तळ्यात बसून राहिली. सर्व तळीपाळी नदी नाले सुकून गेले. परंतु अरजा ज्या तळ्यात बसली होती ते तळे

कालान्तराने नदीच्या दोन्ही बाजूने दाट जंगल पसरले गेले. म्हणून तो भाग दण्डकारण्य नावाने प्रसिद्ध झाला. त्यानंतर ऋषिमुनींनि त्या नदीचे नांव तमसा असे ठेवले.

ह्यानंतर भारतात दण्डकारण्य अतिशय प्रसिद्ध झाला. सीता, राम आणि लक्ष्मण ह्यांनी आपला वनवास ह्याच अरण्यात घालवला. काही कालाने हाच दण्डकारण्य एका बाजूने राक्षस पिशाच्च ह्यांनी व दुसऱ्या बाजूने साधू संत ऋषिमुनी ह्याचे निवास स्थान बनला.

काही वर्षांनी कवि वाल्मीकीने आपला आश्रम ह्याच नदीच्या काठांवर बांधला. ह्याच नदीच्या किनारी वाल्मीकीने आपले काव्य रामायण ह्याची रचना केली.

तमसा नदीच्या कांठीच सीताने आपली मुले लव व कुश ह्यांना लहानाचे मोठे केले. महर्षि वाल्मिकीनी त्यांना रामायण 'काव्याचे गाणे गायला शिकविले. आज सुद्धा तमसा नदी दण्डकारण्यातूनच वहात जाते.

मौल्यवान भेट

मणिमेखला राज्याचा राजा गोकर्ण हा दरवर्षी आपला जन्मदिवस मोठ्या थाटाने साजरा करे. त्या दिवशी राजाला अनेक भेटवस्तु जनतेकडून मिळत. परंतु जो राजाला अत्यंत मौल्यवान वस्तु भेट म्हणून देत असे त्याला भोजनाच्या वेळी राजा आपल्या शेजारी बसवून घेई. आदराची गोष्ट आहे असे समजून श्रीमंत लोक आपापल्यात भेट देण्याची चढाओढ लावीत.

परंतु एका संन्याशाला हे राजाचे वागणे आवडले नाही. त्याने राजाकडे एक शिळ्या भाकरीचा तुकडा व एक पत्र पाठवून दिले त्यात असे लिहिले होते–"महाराज, मी आपल्याला मौल्यवान भेट देण्याच्या स्थितीत नाही. तरी सुद्धा माझ्या मनांत आपल्या बद्दल अपार श्रद्धा व भक्ति आहे. तिला मी प्रेमाने आपल्याकडे पाठवित आहे. केवळ ती कोरडी भाकरी आहे म्हणून तिचा अस्विकार करू नका. हे माझे एकवेळचे जेवण आहे.

पत्र वाचून राजाला आपली चूक समजली. त्याला समजून आले की मनांपासून प्रेमाने दिलेली कोणतीही वस्तु मौल्यवानच समजली जाते. त्या दिवसापासून राजाने आपल्या प्रत्येक जन्मदिवशी त्या संन्याशाला आपल्या शेजारी बसविण्यास सुरवात केली.

सोंगाड्या

सिंहपुरी राज्यात मल्लवर्मा नावांचा सोंगाडी रहात होता. तो नाना तऱ्हेचे वेष धारण करून अनेक नकला व हाव-भाव करून पंडीत विद्वानांची प्रशंसा करे.

एकदा दसऱ्याच्या सुमारास गांवात तरुण मंडळीच्यात कुस्तीच्या चढाओढी लागल्या. त्याच वेळेस मल्लवर्मा त्या देशाच्या सेनापतीच्या वेषात तेथे जाऊन पोहोचला.

गावांतील प्रतिष्ठित लोकांना तो खरो-खराच सेनापती आला आहे असे वाटले. त्यामुळे त्यांनी त्याला आदराने नेऊन तेथील एका उंच आसनावर बसविले.

त्या चढाओढी समाप्त झाल्या. तेव्हां त्या प्रतिष्ठीत लोकांनी सेनापतीच्या हाती त्यातील विजय प्राप्त करणाऱ्याला बक्षिस देववले. त्याने मोठ्या सेनापतीचा हाव भाव करून बक्षिस दिले. व तेथे उपस्थित असलेल्या जनतेला संबोधून म्हटले–

"आपण सर्व, प्रतिष्ठीत व छोटे मोठ्या सर्व लोकांनी मला कृपया क्षमा करावी. ही आपल्या दृष्टीनी अत्यंत दुर्भाग्याची गोष्ट आहे की, आता आपल्या देशातील सेनापती इथे उपस्थित नाही. आणि खरोखच जर सेनापतीने आपल्या बळाचे प्रदर्शन पाहिले असते तर नक्कीच त्यानी तुम्हांला सैन्यांत चांगल्या पदावर नेमले असते.

ते ऐकताच सर्व लोक आश्चर्यचकित होऊन त्याच्याकडे पाहू लागले. त्याच वेळेस उदयभट्ट नावाचा गावातील प्रसिद्ध पंडित मल्लवर्माच्या जवळ जात म्हणाला– "तुझे हे सोंग खरोखरी प्रशंसनिय आहे सांग तुझे नांव काय ?"

मल्लवर्माने आपला परिचय देत निवेदन केले–"हे महाशयो, माझ्या कडून काही चुकले-माकले असेल तर कृपा करून मला क्षमा करा. ह्या उत्सवाच्या दिवशी आपल्या सर्वांचे मनोरंजन करावे. ह्या हेतूने मी हा वेष धारण करून आलो होतो." असे. म्हणत त्याने सर्व ग्रामवासीया समोर हात जोडत नमस्कार केला.

परंतु नमस्कार करण्यापूर्वी त्याने आपला वेष काढून टाकला.

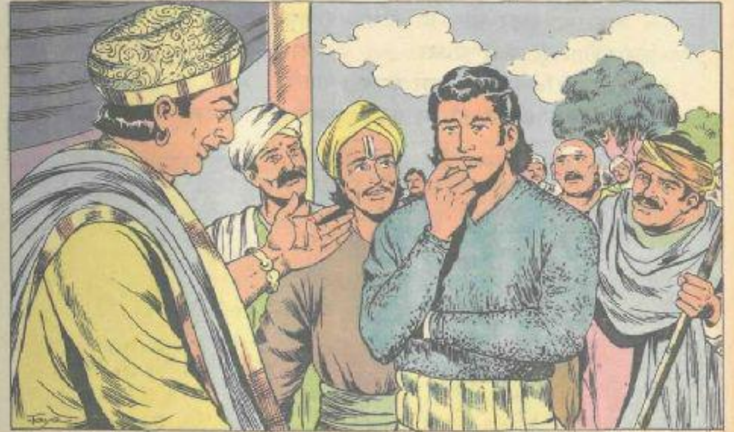
त्यावर उदयभट्टाने त्याची मोठी प्रशंसा केली आणि म्हटले–" हि गोष्ट ठिक आहे ! असा चांगुलपणा व्यवहार ज्ञान असून सुद्धां तू आपल्या देशाचा राजा वीरसेनच्या दरबारात कां नाही गेलास ?"

" वाह ! तुम्ही कधी गोष्ट काढलीत मी हा सोंगाड्याचा खेळ आपल्या राजासमोर करू ? ही तर थट्टा होईल." मल्लवर्माने आश्चर्य प्रगट केले.

"हो, आपला राजा तर मोठा कलेचा प्रेमी आहे. ते उत्तम कलाकारांचा अपूर्व सन्मान करतात. तू माझे म्हणणे ऐकून एकदा राजाचे दर्शन घे." उदयभट्टने मल्लवर्माला सांगितले

अशा महान पंडिताकडून प्रोत्साहन मिळाल्यामुळे मल्लवर्मा अतिशय आनंदित झाला. तो मोठ्या साहसानें राजधानीत गेला. व महाराजाचे दर्शन घेऊन त्यांना निवेदन करीत म्हणाला मी दोन वेष धारण करून आपल्याला दाखवायचे म्हणतो म्हणून आपण कृपा करून मला परवानगी द्या. राजाने त्याची गोष्ट मान्य केली.

पहिल्या दिवशी मल्लवर्माने दरबारात प्रवेश करून संन्याशाच्या वेषाने तत्त्वो-पदेश केला. आपल्या भाषणात त्याने

दिपा साठे

अनेक ठिकाणी संस्कृतच्या श्लोकाची उदाहरणे दिली. ह्यावर राजाबरोबर दरबारातील इतरांनी सुद्धा त्याला मोठ्या हर्षाने हसून दाद दिली.

राजाने त्याला शभंर सोन्याची नाणी बक्षिस देऊ केली तेव्हां मल्लवर्माने ती नाकारून गंभीर चेहरा करीत म्हटले– "महाराज, जीवनाच्या बाबतीत विरह झालेल्या माझ्या सारख्या संन्याशाला ह्या सुवर्णाच्या नाण्यांचा काय उपयोग?" असे म्हणून तो दरबारातून निघून गेला.

दुसऱ्या दिवशी मल्लवर्मा एका नर्तकीचा वेष धारण करून राजदरबारात आला. आपल्या अद्‌भूत नृत्यकलेचे प्रदर्शन करून त्याने दरबारातील संर्वाना मंत्रमुग्ध करून टाकले. संर्वानी नृत्य संपल्यावर बराच वेळ टाळ्याचा कडकडाट केला. तेव्हां राजाने आज सुद्धा शंभर सोन्याची नाणी भेट देण्याकरीता पुढे येऊ लागला.

परंतु मल्लवर्मा विनयतेने राजाला प्रणाम करीत म्हणाला–"महाराज, मी असे ऐकले आहे की, आपण एक अत्यंत कलाप्रेमी आहात! त्यामुळे मी आपली सेवा करण्याच्या आशेने आलो होतो. परंतु ही शंभर सोन्याची नाणी आपल्या कलाप्रेमीच्या तुलनेनी अत्यंत तुच्छ आहेत. माझ्या विद्येच्या मानाने मला पुरस्कार द्यावा. मल्लवर्माचे बोलणे ऐकून राजा चकित होऊन म्हणाला– "काल मी तुला शंभर सोन्यांची नाणी देऊ लागलो. तेव्हां तू स्पष्ट नकार दिलास. हे वागणे मला गमतीचे वातेते आहे.

"महाराज, काल माझा वेष एका संन्याशाचा होता. त्यामुळे मी वैराग्य भावनेच्या प्रभावाचे प्रदर्शन आपल्याला घडवले. आज माझा वेष एका नर्तकीचा आहे. त्यामुळे ह्या वेळात माझ्या मनांमध्ये सहजच संसाराप्रती व धनाप्रती अतृप्त इच्छा रहाते त्यामुळे वेषाच्या अनुरूपे वागणेही आवश्यक आहे नां?"

राजा मल्लवर्माचा तर्क ऐकून अत्यंत आनंदित झाला. त्याने त्याला पांचशं सुवर्ण मुद्रा भेट देऊन त्याची पाठवणी केली.

दगडी मुर्ती

वज्रगुप्त नावाच्या कोटयाधीश व्यापाऱ्याच्या दोन बायका होत्या. पहिल्या बायकोच्या मुलीचे नांव वासंती होते. व दुसऱ्या बायकोच्या मुलीचे नांव पद्मावती हाते. दोघीही जवळजवळ एकाच वयाच्या होत्या पण त्यांचे स्वभाव अगदी उलट होते. वासंती कठोर दुष्ट होती. तिला दुसऱ्यांनी सुखीसंपन्न राहीलेले आवडत नसे. त्यामुळे ती आपल्या नोकरा चाकरांना त्रास देऊन गंमत लुटत असे.

परंतु पद्मावतीला दुसरे लोक सुखी असलेले पाहून आनंद होत असे. ती आपल्या नोकराचाकरांशी सहानुभूतिने वागे. त्यामुळे पद्मावती बरोबर सर्वजण चांगले प्रेमाने वागत. परंतु त्याच्यांत एक खास गोष्ट होती की, त्या दोघी दिसा-वयास एकसारख्या दिसत त्यामुळे बऱ्याच-वेळा लोकांना भ्रम पडे व त्याचा स्वभाव पारखूनच त्यांना ओळखत. त्या दोघीच्या वयात काही दिवसांचेच अंतर होते. वासंती थोडया दिवसाने मोठी होती ती स्वतःला खूप शहाणी समजे. तिला वाटे लोकांशी असेच वागले म्हणजेच आपल्या बद्दल लोकांच्यात सहानुभूति आदर निर्माण होईल. परंतु तिला एक शंका होती की असे वागले तरी आपल्याला ह्यात यश कां येत नाही! तेव्हां ह्याचे एकच कारण असू शकेल ते म्हणजे पद्मावती!" तिला वाईट ठरविण्याकरीता पद्मावती चांगली कामे करते व दुसऱ्यांच्या बरोबर नमून वागते त्यामुळे वासंती काही ना काही कारणे काढून पद्मावतीशी भांडण काढी.

परंतु पद्मावती तिला म्हणे–"ताई, तू रोजच्या रोज काहीबाही कारणे काढून माझ्याशी कां भांडण उकरून काढतेस?

आपण जर ऐकमेकींशी प्रेमाने राहीलो तरच लोक आपला आदर ठेवतिल."

"तू सगळयांच्या आदराच्या गोष्टी सोड प्रथम माझा आदर करायला शिक. माझ्या सारखी तू पण दुसऱ्याशी वाग." वांसती चिडून म्हणे.

वासंती सारखे वागणे पद्मावतीला जन्मत: शक्य नव्हते आणि पद्मावती सारखा स्वभाव बदलणे वांसतीला कदापी शक्य नव्हते. त्यामुळे दिवसेंदिवस वासंतीच्या मनांत पद्मावती विषयी द्वेषभावना वाढू लागली.

त्या सुमारास एक चंद्रकात नावाच-शिल्पकार त्यांच्या घरी आला. वज्रगुप्ताला आपल्या घराच्या अंगणात एक कलामंदिर बांधून त्यात सुंदर सुंदर दगडी मुर्ती स्थापन करण्याचा विचार होता.

चंद्रकांत तरुण होता. तरी त्या वयात त्याने ती कला आत्मसात करुन काही सर्वश्रेष्ठ कलाकारांच्या श्रेणीतच मान मिळवला होता. तो आपले कोणतेही काम निष्ठापूर्वक करीत असे. म्हणून कला-मंदिराचे काम सुद्धा त्याच्यावरच सोपवले गेले. त्यामुळे रोजच्या रोज वासंती व पद्मावती त्याची कारागिरी पहाण्याकरीता तेथे जाऊ लागल्या. त्याला शिल्पकले-विषयीची माहीती विचारू लागल्या. त्याला विचारण्याच्या पद्धती सुद्धा दोघींच्यां वेगळ्या होत्या. पद्मावती चंद्रकातला विनम्रतापूर्वक प्रश्न विचारी तर वांसती मालकीणीच्या आवेशाने विचारे परंतु चंद्रकांत त्या प्रकाराकडे दुर्लक्ष करे.

चंद्रकांतचे तसे वागणे पाहून वासंतीला थोडे अजबच वाटू लागले कारण पद्मावतीच्या बरोबर जे लोक स्नेह व आदराने बोलत तेच लोक वासंती बरोबर बोलायला घाबरत भीत असत त्यामुळे वासंती कधी कधी हे जाणण्याकरीता चंद्रकांतकडे एकटीच येत असे.

एकदा चंद्रकांतने वांसतीला चकित करावे अशा अर्थानें म्हटले–"तुम्हां दोघी बहिणीमध्ये मला तूच जास्त आवडतेस."

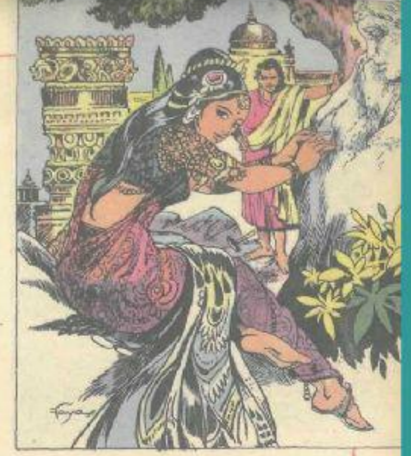
ती म्हणाली–"तुम्ही खोटे बोलता?"

"मला खोटे बोलण्याची काय गरज" चंद्रकांत झटक्यात म्हणाला. वासंती म्हणाली–"तू आमच्या इथे रोजगारी मिळविण्याकरीता आलेला माणूस आहेस. आम्ही तुझे मालक आहोत! तू एक नोकर आहेस तुझ्या बरोबर माझे बोलणे चालणे त्याच प्रकारचे आहे. परंतु पद्मावती बरोबरचे तुझे बोलणे चालणे पाहून असे वाटते की, तू मालक आहेस व ती तुझी नोकर आहे. नोकरवर्गाला काही दृष्टीने असे वागणे सुद्धा चांगलेच दिसते.

चंद्रकांत काकुळतीने म्हणाला–"ही गोष्ट खरी नाही! तू सुंदर आहेस! तुझ्या अंहकारी स्वभावाने तर तू जास्तच सुंदर दिसतेस म्हणून तुझ्या सौदर्याचा मी गुलाम झालो आहे. तेव्हां तू जे काय म्हणशिल ते मला चांगलेच वाटेल." ती म्हणाली मी माझ्या प्रतिष्ठे प्रमाणेच योग्य माणसा बरोबर प्रेम करेन तुझ्या सारख्या भणंग भिकाऱ्या बरोबर नाही.

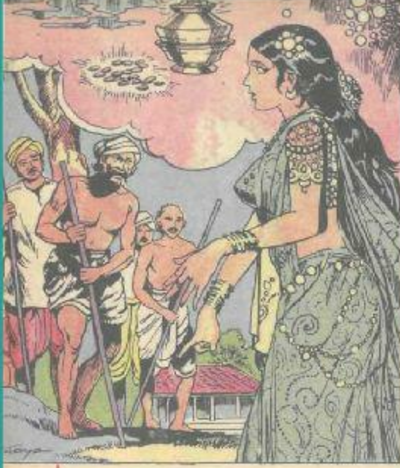
"मी ही गोष्ट चांगल्या तऱ्हेने जाणतो परंतु तू माझे प्रेम नाही जाणत" चंद्रकात म्हणाला.

परंतु खरे तर मनांतल्या मनात वासंती हे समजून आनंदीत झाली की इतक्या दिवसांनी आपल्या बहिणीची उपेक्षा करून आपल्यावर प्रेम करणारी एक तर व्यक्ति आहे. ते समजल्यावर ती रोजच्या रोज त्याच्याकडे जाऊ लागली.

श्रीमंताची प्रशंसा जशी गरीब लोक करतात, तसेच श्रीमंत लोक गरीबाची अवहेलना व उपेक्षा करून त्याना अवमानीत करतात हे स्वाभाविकच आहे. असे म्हणून वासंतीने त्याला हिणवत म्हटले–"तु पाहीजे तर माझ्यावर प्रेम करेनास कां, परंतु माझ्या बरोबर लग्न करण्याची स्वप्ने मात्र पाहू नकोस!"

एकदा पद्मावती आपल्या काही नाते-वाईकांना भेटायला रामापुर गावी गेली. तेथे दोन वर्षे पाऊस न पडल्याने पाण्याच्या

दुष्काळाने त्रस्त झालेले लोक दिसले. ती गोष्ट समजताच तिने आपल्या नातेवाईकांना सुचविके तुम्ही लोक गावात काही विहिरी खोदवा त्यामुळे थोडे पाणी तरी हाती लागेल

"आम्ही सर्व प्रयत्न केले परंतु कुठूनही पाण्याचा एक थेंब देखिल लागला नाही." नातेवाईक म्हणाले.

त्याच वेळेस एक अद्भूत घटना घडली. पद्मावतीला अकस्मात जमिनी खाली गाडलेले सोने व पाणी दिसू लागले. तिने सर्व गांव ढुंडाळून सर्व गावकऱ्यांना सांगितले की, कुठे कुठे सोने आहे व कुठे खणले तर पाणी लागेल. प्रथम पद्मावतीच्या बोलण्यावर त्यांचा विश्वास बसला नाही परंतु काही त्यांनी खणून पाहिले तेव्हां त्यांना पाणी लागले व गावाची पाण्याची दुर्भिक्षा कमी झाली त्याच बरोबर थोडे सोने पण गावकऱ्यांना मिळाले. त्यामुळे गावकऱ्यांच्या आनंदाला उधाण आले. तेव्हां त्या सर्वांनी गावसभा बोलावली एक निर्णय ठरवला की–"पद्मावती मानवी अवतार नाही तर एक देवी आहे. तेव्हां गावांच्या मध्यभागी जर पद्मावतीची दगडी प्रतिमा आपण स्थापन केली तर आपल्या गावाला पाण्याचे दुर्भिक्ष कधीही येणार नाही.

ह्यानतंर त्या गावच्या पाटलाने वज्रगुप्ताला भेटून त्याचाजवळ लोकांची इच्छा प्रकट केली.

वज्रगुप्त प्रसन्न होत म्हणाला–"वर्तमान काळात दगडी मुर्तीची प्रतिस्थापना होणे म्हणजे विरळच त्याने ते काम चंद्रकातकडे सोपविले.

ही गोष्ट समजताच वांसतीच्या मनांतमध्ये आपल्या धाकट्या बहिणीबद्दल असूया व द्वेष निर्माण झाला. तीने काही गुंड लोकांना एकत्र करविले. दोन महिन्यानंतर रामापुरला पद्मावतीची दगडी मुर्ती स्थापन झाल्या बरोबर तिने गुंडा करवी गावांत चोऱ्यामाऱ्या, लुटालूट भांडण असे सुरू केले. त्यातील एका गुंडाने बैराग्याचा वेष धारण केला व तो गावात असा प्रचार करीत हिंडू लागला की, ह्या दगडीमुर्तीची स्थापना झाल्यामुळेच हे अरिष्ट गावकऱ्यांवर आले आहे. ते समजताच गावांत गोंधळ उडांला.

ते ऐकून वज्रगुप्तला खूप वाईट वाटले. त्यांनी चंद्रकातचे गुरू शिल्पाचार्य यांच्याकडे जात सांगितले–"महानुभाव, आपण चंद्रकांतला माझ्याकडे पाठविलेत. त्यामुळे त्याच्या प्रतिभेवर विश्वास ठेऊन मी माझ्या कलामंदीरातील मुर्तीचे काम त्याच्यावर सोपविले परंतु आता मला समजले की, त्याच्या कले मध्ये कोणती तरी कमी आहे त्याच्या शिल्पामुळे अरिष्ट निर्माण होते. कारण माझी मुलगी पद्मावती गुणवान आहे. तिची प्रतिमा तयार करण्याने जर अनर्थ घडला तर तो दोष शिल्पकाराचा ठरवला जातो.

वज्रगुप्तचा विचार ऐकून शिल्पाचार्य आश्चर्यचकित होत म्हणाले–"चंद्रकांत तर माझा सर्वात उत्तम शिष्य आहे, आणि प्रतिभावान सुद्धा त्याचे शिल्पकाम कधीही दोषयुक्त होणारच नाही. असे म्हणून ते पद्मावतीला घेऊन रामापुरला पोहोचले व ती प्रतिमा पहात म्हणाले–"वज्रगुप्त! तुमचे म्हणणे रास्तच आहे. ह्या मुर्तीमध्ये काहीतरी कमी आहे. पद्मावतीच्या रूपात

व ठेवणीपेक्षा ह्या मुर्ती मध्ये बरेच काही वेगळे वाटते.

त्याच क्षणी त्यानी चंद्रकातला बोलावणे धाडले शिल्पाचार्यांनी चंद्रकांतकडे रोखून पहात दराडावून म्हटले–"मी कल्पनाही केली नव्हती. तू अशा चुका करशिल."

चंद्रकांतने विनयतेने गुरूनां नमस्कार केला व निवेदन करीत म्हटले–"गुरूदेव कमीपणा माझ्या शिल्पविद्येचा नाही. माझा आहे. मी जी ही प्रतिमा कोरली आहे ती पद्मावतीची नाही. परंतु वासंतीची आहे!"

असे तू कां केलेस? आचार्यने क्रुद्ध होत विचारले.

वासंती आपल्या छोटया बहिणीची प्रतिमा स्थापन झालेली पाहून इर्ष्या व व दु:खाने ग्रासलेली आहे. मी तिच्यावर प्रेम करतो. त्या दोघीच्या देखणेपणात जास्त फरक नाही. हा विचार करून मी तिची प्रतिमा बनविली. थोडासा फरक कोणाच्या लक्षातही येणार नाही. ही गोष्ट मी वासंतीला सुद्धा सांगिलेली नाही. परंतु मी असा कधीही विचारही केला नव्हता की इर्ष्या करणाऱ्या लोकांची मुर्ती स्थापन केली तर पुर्ण गावाला अनर्थदायी होईल. मला क्षमा करा." असे म्हणत चंद्रकांत गुरूंच्या पाया पडला.

वांसतीला जेव्हां समजले तेव्हां तिने ही गोष्ट ताडली की. आपल्या इर्ष्येच्या कारणामुळेच आपण गावातील लोकांचात बदनामी वाईटपणा प्राप्त करून घेतो. ती पद्मावतीच्या जवळ जात म्हणाली–"हे बघ, माझ्या मनांत आता अशी भीती वाटत आहे की, मी जर इर्ष्या व द्वेष सोडून सन्मार्गाने गेले नाही तर माझे वागणे सर्व देशाला अनर्थकारी म्हणून सिद्ध होईल. आजपासून मी तुझी प्रत्येक गोष्ट ऐकेन मला चांगल्या मार्गाने घेऊन चल."

आपल्या मुलीमध्ये झालेला बदल पाहून वज्रगुप्त अत्यंत आनंदीत झाला. त्याने चंद्रकांतला क्षमा केली. त्याच बरोबर असा विचार करून त्याने वासंतीचे लग्न त्याच्याशी लावून दिले की, इतक्या कठोर हृदय असलेल्या वांसतींवर तो प्रेम करीत होता.

चंद्रकांतच्या बरोबर लग्न झाल्यानंतर वांसतीने स्वत: बरोबरीने आपल्या पतीच्या हाताने एक दगडी मुर्तीची स्थापना रामापुर गावी करविली.

गावकऱ्यांना समजले की, वांसतीमध्ये जे उत्तम परिवर्तन झाले आहे त्याचे कारण चंद्रकांतच आहे. तेव्हां पासून लोक म्हणू लागले चंद्रकांत फक्त मनुष्याच्या दगडी प्रतिमानाच रूप देत नाही. तर प्रत्यक्ष प्रतिमानांच मनुष्य रूपाने परिवर्तीत करू शकतो.

मीठाचा काढा

एका गावात एक गृहस्थ रहात होता. त्याला एक मुलगा व एक मुलगी होती. काही वर्षानंतर त्याच्या मुलाचे लग्न झाले व त्याच्या घरात सुन आली आता त्यांच्या कुटूंबात तिन बायका वावरू लागल्या.

तोन बायका एकत्र राहू लागल्या की, त्याच्यांत वाद-विवाद भांडणे हे सुरु होणारच प्रथम त्या घरात दोन बायका होत्या मायलेकी. पण सुन दुसऱ्या घरची तीची रहाणी पण वेगळी. तिचे काम धाम पण वेगळया तऱ्हेचे त्यामुळे त्या मायलेकी सुनेला आपल्या घरातील वळण लावण्याचा आटोकाट प्रयत्न करीत असत. सुनेला एकदा सांगून समजणार नाही ह्या हेतूने एक गोष्ट दोन दोनदा सांगत असत.

एक दिवस त्या गृहस्थाचा मेहुणा आला बायकोने इतकी सावधगिरी राखली की, काही गडबड तर होणार नाही नां व सुनेंचे वागणें सर्व समजले तर आपला भाऊ काय म्हणेल. ती कमरेवर कळशी घेऊन पाणी भरण्याकरीता विहीरीवर जाता जातासुनेला म्हणाली– "अग, ऐकलेंस कां चुलीवर डाळ शिजते आहे. थोडया वेळानेमुठभर मीठ घाल, विसरू नकोस."

दोन दिवसापूर्वी सुनबाई डाळीत मीठ घालण्यास विसरून गेल्या होत्या. त्यामुळे ती गोष्ट आठवणीत रहावी म्हणून सासूने पुन्हा पुन्हां तिला सांगितले होते.

त्याच वेळेस सुन दुसऱ्या काही कामात मग्न होती. ते संपताच तीने डाळीत मीठ घातले व ती दुसरे आणखी एक काम करू लागली.

थोडया वेळाने त्यांची मुलगी गोवऱ्या थांपून हात पाय धुवून घरात आली व चुलीवर डाळ शिजत असलेली पाहिली व तिने विचार केला की, आपली वहिनी डाळीत मीठ घालायचे विसरून गेली असणार. त्यातून आज मामा पण आला आहे. असा विचार करून तीने एक मुठभर मीठ घेतले व डाळीत घातले व ती गुरांना चारा घालण्या करीता निघून गेलीं.

तेवढयात सासू बाहेरून पाण्याची कळशी विहीरीवरून भरून घेऊन आली व चुलीवर डाळ अजून शिजत असलेली पाहून विचार करू लागली–"ह्या विसराळूला सांगून काही उपयोग नाही. त्यापेक्षां स्वत:नेंच काम केलेले बरे, असे म्हणत तिने मीठ घेतले व ते डाळीत घातले.

दुपारी तो गृहस्थ व त्याचा मेहुणा जेवावयास बसले त्यांनी एक घांस तोडांत घातला व म्हणाला हे काय? डाळीत आज मीठ घालावयास विसरलात काय?

त्या गृहस्थाच्या बायकोला आश्चर्याचा धक्काच बसला ती म्हणाली–"दादा हे काय म्हणतो आहेस! मी माझ्या हाताने डाळीत मीठ घातले आहे.

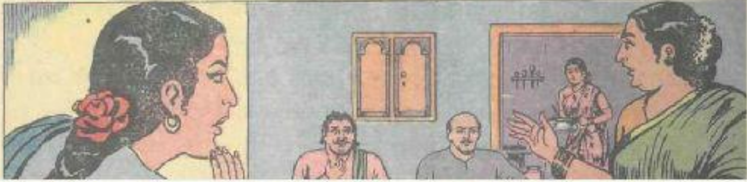
"आई ग, मी सुद्धा एक मुठभर मीठ घातले होते नां! मुलगी झटक्यात म्हणाली.

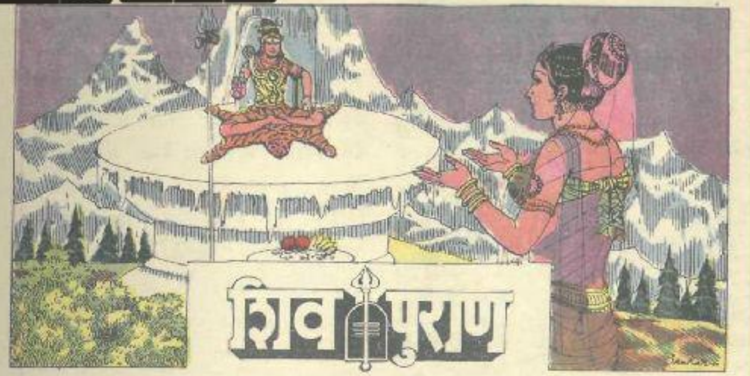
"सासुबाई, तुम्ही सांगितलेत की, मीठ घालायला विसरू नकोस म्हणून मी प्रथमच मीठ घातले होते." सुन म्हणाली.

"छान म्हणजे असे सांगा, की ही मेजवानी म्हणजे मीठाचा काढाच बनली. मेहुण्याने थट्टेने म्हटले.

आपल्या कुंटूबातील ह्या बायकांची असली एकी पाहून त्या गृहस्थाला अत्यंत संताप आला. त्याने रागाने सांगितले– "आजपासून आपापले काम तुम्ही स्वत: करा एकाचे काम दुसऱ्याने करायचे नाही.

त्या दिवसानंतर अशा तऱ्हेची गडबड परत कधीही झाली नाही.

रतीदेवीने केलेली प्रार्थना ऐकून शंकर म्हणाले–"मन्मथ हा ब्रह्मदेवाच्या शापाने भस्मीभूत होऊन गेला. त्याने अशा तऱ्हेने ब्रह्मदेवावर फुलांच्या बाणांचा प्रहार केलात की, त्याच्यामनामध्ये मुली करीता मोह उत्पन्न झाला व त्याच्या परिणाम स्वरूप त्याला शाप मिळाला. परंतु मी तुझे पातिव्रत्य भंग करणार नाही. मन्मथ जगाच्या दृष्टीने मोठा न का होईनां परंतु तुला तो तुझ्या शरिराबरोबर नेहमी दिसेल. मी त्याला ह्या क्षणी पुन्हां जिवंत करतो. अशा तऱ्हेने रतीदेवीने केलेली प्रार्थना शंकराने ऐकून त्याला जिवदान दिले.

ह्यानंतर शंकर भगवानानी आपली तपश्चर्या सोडून देऊन कैलासाला आपल्या रुद्रगणांना बरोबर घेऊन प्रयाण केले. नंतर अग्नीला बोलावून म्हणाले–"तू आजपासून वृक्ष, पर्वत व समूद्र ह्यामध्ये गुप्तरूपाने वास कर." अशी त्याने अग्नीला आज्ञा करीत म्हटले.

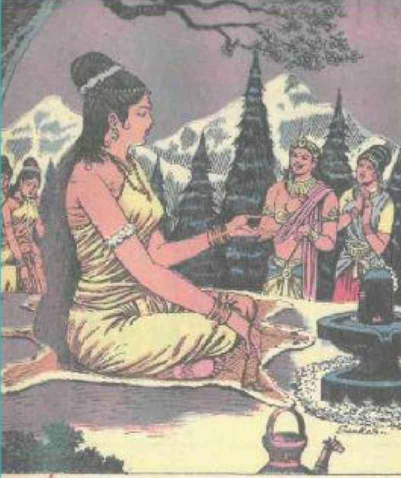
इद्र व इतर देवदेवता शंकराकडून आज्ञा घेऊन तेथून निघाले. नंतर शंकराचे मन पार्वतीवर आकृष्ट झाले. त्यांनी पार्वतीला पाहून तिच्या बरोबर विवाह करण्याचा निश्चय केला.

पार्वतीने शंकराबरोबरच अरण्ये व मन्मथ भस्म होत असतांना पाहिले होते. त्यामुळे ती घाबरली व आपल्या मैत्रिणी-बरोबर घरी पळून आली. सर्व वृत्तांत समजल्यावर हिमवान व मेनकेला

समजले की त्यांच्या मुलींने पुनर्जन्म प्राप्त केला आहे. त्यामुळे त्यांनी तिची भीती मनोधारणा व सात्वंना करून काढून टाकली.

पार्वतीला शंकराच्या विरहाचे अतोनात दु:ख होऊ लागले. तिच्या मनांमध्ये शंकरा-शिवाय दुसरा कोणताच विचार येत नव्हता. तिचे मन त्याची आठवण काढून व्याकुळ होत होते. त्याच्या आठवणीचे दु:ख सहन करीत तहान भुक विसरलेल्या पार्वतीला समजावत हिमवान व मेनका तिला म्हणाले–"बाळे, तू अजिबात काळजी करू नको. आम्ही लवकरच तुझा विवाह शंकराबरोबर लावून देतो.

एक दिवस नारदाने प्रवेश करून पार्वतीला धीर दिला की, तुझे लग्न कसेही शंकराबरोबरच होईल. त्याने तिला "शिव पंचाक्षरीचा" मंत्रोपदेश केला. व सांगितले की ह्याचा जप केल्याने तुझी मनोकामना निश्चित पूर्ण होईल. व तू सुखाने दिवस घालवशील नंतर त्याने मेनका व हिम-वानाची भेट घेतली व त्यांना सविस्तर सांगून तो निघून गेला.

नारदाच्या सूचने प्रमाणे पार्वती आपल्या सखींना बरोबर घेऊन शृंगतीर्थी गेली आणि "नम:शिवाय" च्या पंचाक्षरी मंत्राचा जप करीत तपश्चर्या करू लागली. तिनें तोंडात पाण्याचा एक थेंब देखील घेतला नाही. तिला लोक अपर्णा म्हणू लागले.

एकदा मेनका व हिमवान दोघे आपल्या मुलीला पाहण्यासाठी आली. पार्वतीचा कृश देह पाहून मेनका म्हणाली–"मुली! हे ग काय? काही खात नाहीस की पीत नाहीस. हे घोर तप कशासाठी करते आहेस? शंकर वरील असे वाटते होय तुला? तो वैरागी आहे आणि फार क्रोधी-पण आहे. ज्या कामात यश मिळणार नाही. त्या कामात लक्ष घालणे फुकट आहे. चल घरी."

पार्वती संतापाने सर्व ऐकून घेऊन नम्रतेन म्हणाली–"शंकराशी माझा विवाह होईल

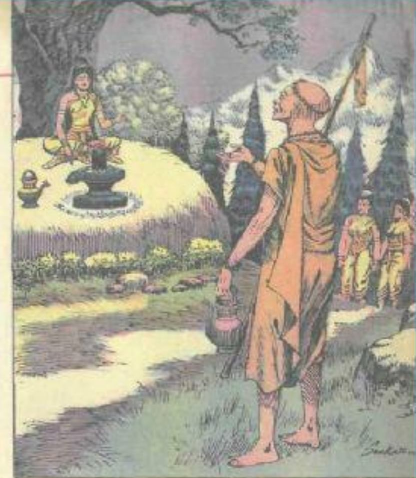
हे तुम्हीच ना सांगितले? मी तपश्चर्या करून तपोबलानें त्यानां तुमचा जांवई करून देईन म्हणून तुम्ही माझी काळजी करण्याचे सोडून घरी परत जा."

तिकडे शंकराचे मन चलबिचल होऊ लागले. त्याच वेळी ब्रह्मा विष्णु इंद्रादिक देव शंकराच्या दर्शनास गेले. शंकरानें त्यांना आदरपूर्वक बसायला सांगून येण्याचे कारण विचारले. तेव्हां ब्रह्मदेव म्हणाला–"हे महेश्वरा! तू पार्वतीशी विवाह करून जगाचे कल्याण कर. तारकासुराला पूर्वी असा वर मिळाला होता. की, तुझा अंश असेल त्याच्या शिवाय इतर कोणाच्याही हाती त्याला मरण नाही. त्याचा वध झाल्या शिवाय जगाचे कल्याण होणार नाही."

ते ऐकून शंकर म्हणाला–"मी विवाह केला तर तिच्या तपश्चर्येत विघ्न नाही कां येणार? स्त्री जातीची वक्रदृष्टी पडली तर स्वत:चे रक्षण कठीण आहे. पार्वतीच्या बरोबर संसार करण्यापेक्षा तपश्चर्या करणे जास्त सोपे आहे असे मला वाटते.

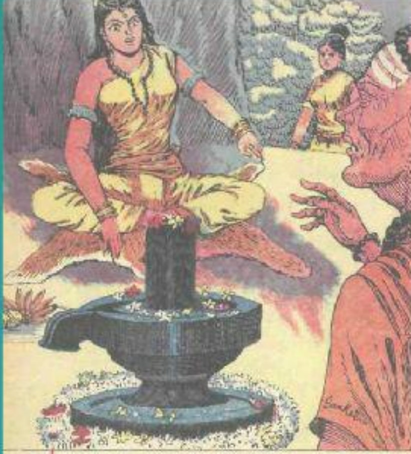
ते ऐकून ब्रह्मदेव म्हणाला–"चार आश्रमात गृहस्थाश्रम स्विकारून जो राज योगी झाला. त्याच्या हातूनच जगाचे कल्याण होऊ शकते."

शंकरानें ब्रह्मादिक देवांच्या इच्छेला मान देऊन पार्वतीशी विवाह करण्यास

होकार दिला. ब्रह्मादिक देव निघून गेल्या-वर शंकराने पार्वतीचा मनोदय समजून घ्यायचे मनाशी ठरविले म्हणून एका वृद्ध योग्याचे रूप घेऊन हातात कुबडी व कमंडलु घेऊन पार्वती तपश्चर्या करीत होती तेथे आला. पार्वतीने शंकराच्या मुखावरचे तेज पाहिले. व ब्रह्मा विष्णु किंवा महेश या तिघांपैकीच कोणी यति वेष घेऊन आल्यासारखे तिला वाटले म्हणून तिने यतिराज रूपात असलेल्या शंकराची पादपुजा केली. आणि विचारले "आपण कोण?"

शंकर म्हणाला–"मी ब्रह्मवंशी आहे जगाच्या कल्याणासाठी हिंडत असतो."

कोणाची मुलगी तू आणि कशासाठी ही तपश्चर्या करीत आहेस ?"

पार्वती म्हणाली–"मी मेनका व हिमवान यांची मुलगी माझे नाव पार्वती. शंकर कैलास पर्वतावर तपश्चर्या करीत असतां मी त्याच्या सेवेसाठी उपस्थित होते. परंतु एकदा मी सेवा करण्यासाठी गेले असता कामदेवाने त्यांच्यावर आपले पंचबाण सोडले. तेव्हां शंकराला तपोभंग करण्याऱ्या कामदेवाचा राग आला व त्यांनी आपला तिसरा डोळा उघडला. त्याबरोबर त्यातून अग्निज्वाला आल्या आणि त्यात कामदेव भस्म झाला. त्यानंतर नारदमुनींनी मला पंचाक्षरी मंत्राचा उपदेश

केला. मी त्या मंत्राचा जप करून तपश्चर्या करीत आहे.

शंकराने पत्नीरूपे मला स्विकारावे ही माझी कामना आहे. परंतु इतकी घोर तपश्चर्या करूनही माझ्यावर शंकराची कृपा नाही. म्हणून मी अग्नीत प्रवेश करून देहत्याग करण्याच्या विचारात आहे. पार्वती त्या यती रूपात असलेल्या शंकराला म्हणाली.

ते ऐकून यतिरूपात असलेला शंकर पार्वतीला म्हणाला–"तू फार मोठी चूक करते आहेस. शंकर वैरागी आहे तपश्चर्या करतो आहे. यापेक्षां तू हा विचार मनांतून काढून टाकून घरी परत जा. आणि इतर देवांपैकी योग्य वर निवड."

"आपण केलात तो उपदेश मी ऐकला. आपण आता जाऊ शकता!" पार्वती थोडी रागानेच त्याला म्हणाली.

"होय, मी जाणारच आहे परंतु जाण्या-पूर्वी तुला वस्तुस्थिती समजून द्यावी म्हणतो शंकर भिकारी आहे. रेशमी वस्त्रा ऐवजी तो चर्मच परिधान करतो. बैल त्याचे वाहन आहे. भूत प्रेत त्याचे अनुयायी आहेत. शरिराला चंदना ऐवजी तो भस्म माखून ठेवतो. त्याच्याशी विवाह केल्याने तुला काय सुख मिळणार?" शंकर म्हणाला.

ते ऐकून पार्वतीला जास्तच राग आला. ती दरडावून म्हणाली–"तू कोणी सोंगाड्या यतिराज दिसतो आहेस. तू कोणी ज्ञानी योगिराज असशील असा माझा भ्रम होता. शंकराचे ऐश्वर्य तुला काय कळणार? जो शंकराची निंदा करतो. त्याला सात जन्म दारिद्र्य भोगावे लागते." असे सांगून तिने आपल्या सखी व परिचारिकांना त्या सोंगा-ड्या यतीला हाकलून लावायला सांगितले.

शंकर स्मित करून म्हणाला–"पार्वती! मीच शंकर आहे. तुझी मनोकामना कळावी म्हणून मी हे रूप घेऊन आलो होतो. आता माझ्या बरोबर कैलास पर्वतावर चल." असे सांगून शंकराने पार्वतीचा हात धरला.

पार्वतीने हिसका देऊन आपला हात सोडवून घेतला आणि शंकराकडे पाहिले. तेव्हां शंकर स्वस्व रूपात प्रत्यक्ष झाला. शंकराकडे पार्वतीने क्षमा मागितली व म्हणाली–"मी आपल्या बरोबर असे जाणे बरोबर होणार नाही आपण माझ्या आई वडिलांना भेटून त्यांच्या अनुमतीने मला घेऊन जावे हे योग्य होईल."

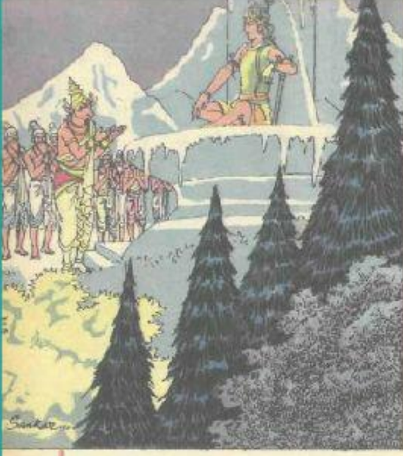
त्यानंतर तिने शंकराला नमस्कार करून त्याचा निरोप घेतला आणि आपल्या सखी परिचारिकांबरोबर घरी निघून गेली. व त्याच विचारात रममाण झाली.

पार्वतीच्या तोंडी शंकर प्रसन्न झाल्याचे ऐकून आईवडिलांना परमानंद झाला. त्यांनी पार्वतीच्या विवाहासाठी सुमुहूर्त ठरविला व तिच्या विवाहाच्या तयारीस लागले.

शंकर कैलास पर्वतावर परतला. तेथे त्यांनी आपल्या भूतप्रेतादि गणांस काम-देवाने पंचबाणाचा प्रयोग केल्यामुळे त्याला कशी शिक्षा भोगावी लागली हे सांगितले नंतर पार्वतीशी विवाह करण्याचे ठरले असल्याचे सांगून त्यासाठी सप्त ऋषीचा सहयोग प्राप्त करावा असे सांगितले.

ते ऐकून नंदी निघाला आणि सप्त-ऋषीना घेऊन कैलास पर्वतावर आला.

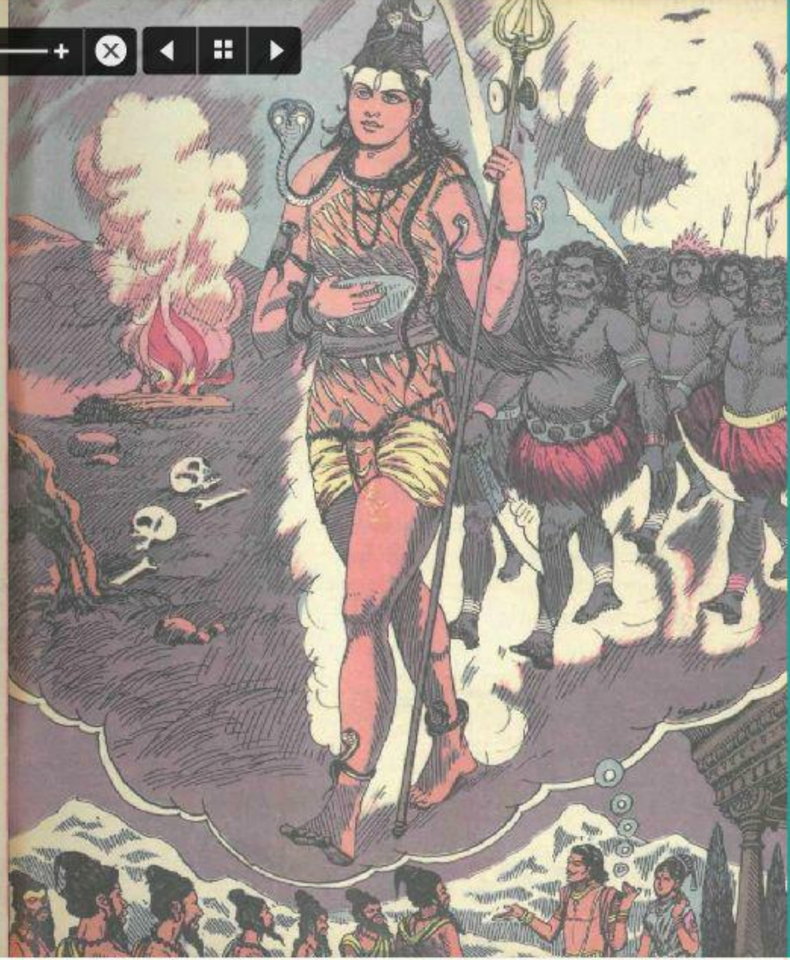
सप्तर्षी शंकराच्या दर्शनाने आनंदित होऊन म्हणाले–"हे महादेव, आज्ञा करावी.

"मुनिवर्य हो, पार्वतीशी विवाह करून गार्ईस्थ धर्माचे पालन करण्याचा विचार आहे. यास्तव आपण पार्वतीचे आईवडिल मेनका व हिमवान यांच्याकडे जाऊन माझ्या वतीनें पार्वतीला मागणी घालण्यासाठी जावे. त्याच्या सल्याने सुमुहूर्त ठरवून विवाह संपन्न करण्याची यथोचित व्यवस्था करावी." शंकर सप्तर्षींना म्हणाला.

सप्त ऋषींनी मोठ्या आनंदाने त्या कामाची जबाबदारी घेतली आणि हिमवानाकडे गेले. मेनका व हिमवान दोघांनी सर्वांचा यथोचित सत्कार करून येण्याचे कारण विचारले. सप्तर्षी म्हणाले–"हे मेनके व हे हिमवाना! तुमचे भाग्य फार थोर आहे. स्वत: परमेश्वरीने तुमच्या पोटी पार्वती रूपे अवतार धारण केला आहे या विवाहाने तुझी कीर्ति त्रैलोक्यात होईल."

ते ऐकून मेनका व हिमवान म्हणाले–"मुनिवर्य हो! आपण केलेली सूचना आम्हांला फार आवडली आमच्या मनांत देखील शंकर पार्वतीचा विवाह व्हावा हीच इच्छा होती परंतु कालच एका भिक्षूने येऊन पार्वतीचा विवाह शंकराशी करून देण्यात हित नाही असे सांगितले. कारण तो स्मशानात रहातो नागसर्प धारण करतो. अशा माणसाशी विवाह केल्यास पार्वती सुखी कशी काय होईल? म्हणून आम्ही शंकराशी पार्वतीचा विवाह करून देण्याचा विचार सोडला आहे."

ते उत्तर ऐकून सप्तर्षी चकित झाले व म्हणाले–"तो कोणी दुष्ट भिक्षू असावा. शिवपार्वतीच्या विवाहात विघ्न घालण्याच्या हेतूने त्याने तसे केले असावे. आपली मुलगी प्रत्यक्ष परमेश्वरीचा अवतार आहे. आम्ही पुन्हां या गोष्टींची आठवण करून देत आहो. शंकराशी विवाह व्हावा या हेतूनेच तिने अवतार धारण केला आहे. म्हणून हा विवाह करून द्यावा."

या संदर्भात वशिष्ठ मुनींनी मेनका व हिमवान यांना अनरण्य नामक राजाची कथा सांगितली.

प्राचीन काळी इंद्रसावर्ती नामक चौदाव्या मनूच्या वंशात अनरण्य नामक एक राजा चक्रवर्ती पद मिळवून राज्य करीत होता. त्याच्याकडे रूचि नावाचा एक तपस्वी पुरोहित म्हणून रहात असे.

त्या राजाला पांच बायका व शंभर मुलगे होते. शेवटी पद्मावती नावाची एक मुलगी झाली. पद्मावती एक लावण्यवती राजकन्या होती. लग्नाला योग्य झाल्यावर अनरण्य राजानें तिच्यासाठी योग्य स्थळ पहाण्यास सुरवात केली.

त्याच सुमारास पद्मावती आपल्या सखी बरोबर नदीवर स्नानास गेली. त्याचवेळी पिप्पलाद नावाचे एक मुनी स्नानास नदी-वर आले. पिप्पलाद कोणी सामान्य मनुष्य नव्हता. तो भृगुवंशी दधीचीचा मुलगा होता.

पद्मावतीचे रूप पाहून मुनींने राज-कन्येच्या सखींकडून ती कोणकोणाची मुलगी आहे वगैर सविस्तर चवकशी करून घेतली आणि सरळ अनरण्य राजाच्या दरबारात जाऊन पद्मावतीला मागणी घातली.

एका मुनींच्या तोंडी अगदी अनपेक्षित-पणे आलेली ती मागणी ऐकून राजा थक्क होऊन मुनींकडे पहात उभा राहला. आपल्या रतितुल्य रूपवती मुलीचा विवाह कामदेवासारख्या एका सुंदर पुरुषाशी करून देण्याचा राजाचा विचार होता. थेरडा मुनीमध्ये येऊन उभा राहला. मुनीला परंतु तो नकार दिला. तर तो शाप देऊन आपला वंशच निर्मुळ करील अशी भीति राजाला वाटत होती. राजासमोर मोठा गंभीरप्रस पडला.

राजाला त्या धर्मसंकटात पडलेला पाहून राजपुरोहित व मंत्र्यानी एक सल्ला राजाला दिला तो असा.....

सर्वज्ञ

कोण्या एका राजाकडे एक अत्यंत हुषार मंत्री होता. तो जेव्हां म्हातारा झाला तेव्हां त्याने त्याचा राजीनामा देण्याचे ठरविले. परंतु राजाने त्याच्या जागी दुसऱ्या मंत्र्याची नेमणुक करण्याचे काम त्याच्यावरच सोपविले.

त्या मंत्र्याच्या जागेकरीता अनेक उपस्थित झाले. वृद्ध मंत्र्याने त्यांची परिक्षा घेतली. त्या परिक्षेत दोन जण सर्वश्रेष्ट निघाले. परंतु मंत्र्यांच्या जागे करीता एकच जागा खाली होती.

वृद्ध मंत्र्याने त्या दोघांना आपल्या घरी नेले. तेथे एक चमकणारे नक्षीकाम केलेले व सोन्याचा मुलामा दिले एक उंच सिंहासन होते. त्याच्याकडे संकेत करीत म्हणाला–"तुम्हीं समान दर्जाने उत्तीर्ण झालात. हीच तुमची शेवटची परिक्षा आहे. तुमच्या पैंकी जो कोणी हे मानतो की आपणच सर्वज्ञ व सर्व जाणणारे आहोत त्याने सरळ जाऊन त्या उंच आसनावर बसायचे. मी तीन मिनिटांचा वेळ देतो.

दुसऱ्या क्षणी त्यातील एकजण त्या उंच आसनावर जाऊन बसला. तेव्हां मंत्र्याने उभ्या असलेल्या युवकाला राजाकडे नेत म्हटले–"महाराज, आपण ह्या तरूणाला मंत्र्याच्या पदावर नियुक्त करावे."

चोर आणि स्वामी

इस्पहान नगरात कमलुद्दीन नावाचा एक व्यापारी रहात होता. तो एक दिवस संध्याकाळी आपले दुकान बंद करून जी काही मिळकत झाली होती ती पैशांची थैली कनवटीस अडकवून घरी निघाला.

तो राजमार्गाने थोडे दूर जात जात एका गल्लीत वळला तो गल्लीत वळला नाही तोच एका व्यक्तिने त्याच्यावर झडप घातली व त्याच्या कमरेची थैली ओढून घेऊन पसार झाला. कमलुद्दीन जोर-जोरात चोर! चोर! म्हणत ओरडला. त्यामुळे रस्त्याने जाणाऱ्या काही लोकांनी त्या व्यक्तिचा पाठलाग केला व अखेर त्यास पकडले.

कमलुद्दीनचे पैसे तर त्याला परत मिळाले पण त्या लोकांनी त्या चोराला गावच्या कोतवालाकडे ओढत आणले. व सर्व घडलेली गोष्ट सांगितली.

कोतवाला एक नंबरचा रागीट होता. चोराने कोतवालाचे पाय पकडत माफी मांगितली. परंतु कोतवालाने त्याला असे रागाने पहात जोरात लाथ मारली–"मूर्खा मी कोतवालाच्या जागेवर असतांना ही तुझी हिंमत! लाथेचा मार लागून तो चोर उलटा पालटा होत खाली पडला. तेवढ्या झटक्यात उठून तो टणाटणा उड्या मारून पळून जाऊ लागला. त्याला पकडण्या करीता काही शिपायी त्याचा पाठलाग करू लागले परंतु शिपायांच्या डोळ्यात धूळ झोंकून तो केव्हांच सीमेपार निघून गेला. परंतु शिपायी त्याचा पाठलाग करीतच होते.

चोर दमुन गेला होता. त्याला पळत रस्त्याने जातानांच रस्त्याच्या कडेला असलेल्या एका पहाडातील गुहेत एक दिवा जळत असलेला दिसला. चोर धावत पळत जाऊन त्या गुहेत शिरला. त्यावेळी गुहेत कोणी चिटपांखरू पण नव्हते. त्यामुळे चोराने झटक्यात तेथील कोपऱ्यातील एक चादर अंगावर ओढली व तो समाधी लावून बसण्याचे ढोंग करीत माळ जपत बसून राहला.

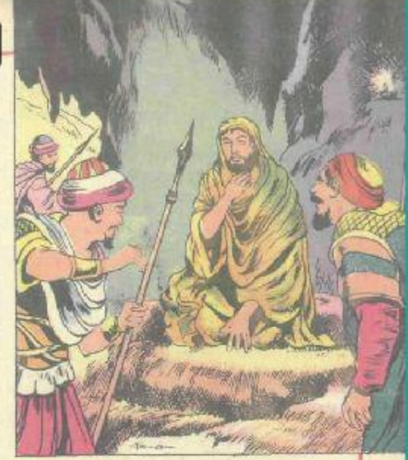
थोड्या वेळाने ते शिपायी त्या गुहेत आले व आत डोकावून विचारू लागले– "स्वामीजी, आपण इकडे कुणाला पळत जात असताना पाहिलेत काय?"

"आम्ही पाहिले नाही!" चोराने गंभीर आवाज करीत म्हटले.

"गुरुदेव, क्षमा करा आम्ही आपल्या प्रार्थनेत विघ्न आणले." असे म्हणत चोराला सर्वजण नमस्कार करीत निघून गेले.

चोराच्या मनातील भीती गेली. तो काहीसा स्थिर झाला. शिपायाच्या कडून नमस्कार करून घेतल्याचे त्याला हसू आले. परंतु दुसऱ्या क्षणी त्याच्या मनांत एका शंका निर्माण झाली की, मी स्वामींचे सोंग केले, ह्यामुळे आता पुरते तर आपण संकटातून वाचलो. त्यातून त्या लोकांनी माझा आदरच केला जर खरोखरीच मी स्वामी बनलो तर मग सर्वजण माझा किती आदर ठेवतील!

चोर अशा तऱ्हेने नाना प्रकारचे विचार करीत होता. तेवढ्यात त्या गुहेत

रहाणारे स्वामी परत आले. त्यांना पाहून चोराने त्याचे पाय धरून कळवळत म्हटले– "गुरूदेव, मला आपल्या चरणापाशी ठेवून घेऊन आपली सेवा करण्याची अनुमती द्या. म्हणजे माझा बोझ थोडासा हलका होईल.

स्वामींना त्याच्यावर दया आली व त्यांनी त्या चोराला आपला शिष्य बनवून आपल्यापाशी ठेवून घेतले.

त्या दिवसापासून चोर त्या स्वामींची सेवासुश्रुषा करू लागला व त्यांनी सांगितलेले धर्मोपदेश ऐकू लागला हळूहळू त्याचे मनात परिवर्तन झाले. तो एक सज्जन व धार्मिक होऊन माणसाच्यांत बदलून गेला.

काही वर्षे उलटली त्या स्वामीचे देहावसान झाले. चोराने त्याच गुहेत राहून एका धर्मोपदेशकाच्या रूपाने यश प्राप्त केले.

एक दिवस चोराने आपल्या शिष्याची प्रार्थना ऐकली व तो त्या नगरात गेला. तेथे कित्येक लोकांनी त्याचे स्वागत व आदर सत्कार केला व त्याच्या समोर आपल्या धर्मातील शंका व्यक्त केल्या चोराने त्यांच्या शंकाना उचित उत्तरे देऊन त्यांचे शंका निवारण केले.

त्याच वेळी एक म्हातारा त्या चोराच्या जवळ आला व त्याने अत्यंत श्रद्धापूर्वक त्याचे पाय धरले व निवेदन केले–"स्वामी माझ्या सारख्या व्यक्तिला देवाचे सान्निध्य प्राप्त करावयाचे आहे. तेव्हां काही नां काही अद्‌भूत घटना घडतात ह्याचे एकच कारण आहे की, मी माझे पूर्व जीवन आपल्या सारखे न घालवता अन्य मार्गाने घालवले आहे मी कित्येक वर्षे या गावचा कोतवाल म्हणून राहिलो आहे.

"वत्सा, तू अशी शंका कां करतोस की तुझ्यात अद्‌भूत घडणारच नाही काही काळापूर्वी मी तुझे पाय धरले होते. तेव्हां तू रागाने मला लाथाडले होतेस. तरी सुद्धा आज तुच श्रद्धाभावनेने माझे पायाला स्पर्श करीत आहेस काय ही गोष्ट अद्‌भूत नाही कां? एका काळातील चोर जेव्हां देवाच्या करूणेला प्राप्त होऊ शकतो तर चोराला पकडून बंदी करणारा कोतवाल देवाच्या करुणेला कां नाही पात्र होणार" असे म्हणत चोर मंदहास्य करीत तेथून उठला. व आपली हकीकत सांगून उत्तर देऊन गप्प राहला.

ते उत्तर ऐकून म्हाताऱ्याला त्याच्या म्हणण्याचा उलगडा झाला नाही तेव्हां परत चोराने पूर्व घडलेली घटना त्याला कथन करून सांगितली.

तेव्हां ते समजताच म्हाताऱ्याने अत्यानंदाने त्या स्वामीचे पाय धरले व आपल्या अश्रुने ते धुवून काढले.

चार पायांच्या मासोळ्या

१७४१ मध्ये सेंट पीटर नावाचे एक रूसी जहाज बेरिंग बेटाच्या किनाऱ्याला आपटून फुटले. त्या जहाजातील काही प्रवासी पोहून आपला जीव वाचवत किनाऱ्याला येऊन पोहोचले. ते पोहत येत असतानां त्यांना अनेक "पाणकुत्री" पोहताना दिसली. ते लोक जितके दिवस त्या भागात राहीले तितके दिवस त्यांनी आपला आहार म्हणून त्या पाणकुत्र्यांचा संहार केला. त्यांच्या कातड्याचा व्यापार करून पैसा मिळवला. त्या दिवसापासून सामुद्रिक प्राण्यांचा संहार करणे दिवसेंदिवस वाढतच चालले. ह्या कारणाने एका काळी प्रशान्त महासागरावर अधिक संख्येने दिसणारे हे प्राणी नाहीसेच झाले, १९१० मध्ये अमेरिकेने व १९१५ मध्ये अनेक देशांनी ह्या जलप्राण्यांची रक्षा करण्याकरीता काही कायदे अमलात आणले व त्या जलप्राण्याची काळजी वाहू लागले.

समुद्रात जेथे जास्त शेवाळे साचलेले असते अशा उथळ जागेच्या भागात हे स्तन्य जलप्राणी आपला जमाव करून रहातात. ह्या जनावराची लांबी एक मीटर लांब, शेपूट तिन चर्तुथांश मिटर ह्याचे डोके मोठे असते, मान निमुळती असते, डोळे छोटे व कान पण छोटे असतात ह्यांच्या मिशा झुपकेदार असतात. ह्याचे पुढचे पाय मागच्या पायांपेक्षां छोटे असतात. त्याच्या बोटांना लागुनच चामडी असतात. हे प्राणी पाण्यातून वाहून जाऊ नये म्हणून तोंड उलटे करून समुद्रातील शेवाळे अंगावर लपेटून झोपून रहातात. त्यातील एकजण त्याच्यांवर पहारा देत रहातो. झोपेतून उठल्यावर ते समुद्रात डुबकी मारून खेकडे व कवच असलेले लहान मासे खातात हे प्राणी कवच फोडण्याकरीता समुद्राच्या तळातून एक दगड घेऊन येतात व खालच्या पायाने दगड पकडून पुढच्या दोन्ही पायाने कवच धरून ते दगडावर हापटून फोडून खातात. दोन वर्षाने हे प्राणी पिल्ले घालतात परंतु पिल्ले घालण्याकरीता ते जमिनीवर येतात.

